

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
**AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ**

**AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ DERGİSİ
(AKAF)**

Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations

Cilt/Volume 7

Sayı/Issue 1

DERGİ EKİBİ JOURNAL STAFF

SAHİBİ	JOURNAL OWNER
Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI <i>Rektör, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI <i>Rector, Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
EDİTÖR	EDITOR-IN-CHIEF
Doç. Dr. Ayşe TOMAT YILMAZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Ayşe TOMAT YILMAZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
EDİTÖR YARDIMCILARI	ASSOCIATE EDITORS
Dr. Öğr. Üyesi Fulya AKMAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Fulya AKMAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR <i>Munzur Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Ayşegül DEMİR <i>Munzur University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇİMEN KARAYÜREK <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Esra ÇİMEN KARAYÜREK <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
DİL EDİTÖRÜ (İNGİLİZCE)	LANGUAGE EDITORS
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Ayşegül DEMİR <i>Munzur University</i>
Öğr. Gör. Şule ÇINAR YAĞCI <i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>	Lecturer Şule ÇINAR YAĞCI <i>Zonguldak Bülent Ecevit University</i>
ALAN EDİTÖRÜ	EDITOR
(ASYA-AFRİKA ÇALIŞMALARI)	(ASIA-AFRICA STUDIES)
Dr. Öğr. Üyesi Cansu KÖRKEM AKÇAY <i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Cansu KÖRKEM AKÇAY <i>Social Sciences University of Ankara</i>
ALAN EDİTÖRÜ (TARİH)	SECTION EDITOR (HISTORY)
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Nasrullah UZMAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
ALAN EDİTÖRÜ (SOSYOLOJİ)	SECTION EDITOR (SOCIOLOGY)
Öğr. Gör. Dr. Talha TURHAN <i>Erciyes Üniversitesi</i>	Lecturer Dr. Talha TURHAN <i>Erciyes University</i>
MİZANPAJ EDİTÖRÜ	LAYOUT EDITOR
İlter SAĞLAM	İlter SAĞLAM
YAYIN KURULU	EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Fırat PURTAŞ <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>

Prof. Dr. Bilal KARABULUT <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Bilal KARABULUT <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Esma REYHAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Esma REYHAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Yasin Murat DEMİR <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Yasin Murat DEMİR <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU <i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU <i>Social Sciences University of Ankara</i>
Doç. Dr. Ayşe TOMAT YILMAZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Ayşe TOMAT YILMAZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Doç. Dr. Şerif Onur BAHÇECİK <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Şerif Onur BAHÇECİK <i>Middle East Technical University</i>
Doç. Dr. Abdurrahim SIRADAĞ <i>Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Abdurrahim SIRADAĞ <i>Fatih Sultan Mehmet Vakıf University</i>
Doç. Dr. Erkan KARAGÖZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Erkan KARAGÖZ <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Hatice UĞUR <i>Marmara Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Hatice UĞUR <i>Marmara University</i>

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Jean COMAROFF <i>Harvard Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Masoodo BANO <i>Oxford Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Meliha ALTUNIŞIK <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Dirk KORTZE <i>University of South Africa</i>
Prof. Dr. Francis ONDITI <i>Kenya Riara University</i>
Prof. Dr. Jacop OLUPONA <i>Harvard Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Gül TUNÇEL <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Enver ARPA <i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN <i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ahmet UYSAL <i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ahmet KAVAS <i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Birsan KARACA <i>Ankara Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Özlem TÜR <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Işık KUŞÇU BONNENFANT <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI <i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Gökhan KOÇER <i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI <i>University of Rouen</i>

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Jean COMAROFF <i>Harvard University</i>
Prof. Dr. Masoodo BANO <i>Oxford University</i>
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Meliha ALTUNIŞIK <i>Middle East Technical University</i>
Prof. Dr. Dirk KORTZE <i>University of South Africa</i>
Prof. Dr. Francis ONDITI <i>Kenya Riara University</i>
Prof. Dr. Jacop OLUPONA <i>Harvard University</i>
Prof. Dr. Gül TUNÇEL <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Prof. Dr. Enver ARPA <i>Social Sciences University of Ankara</i>
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN <i>Hacettepe University</i>
Prof. Dr. Ahmet UYSAL <i>Istanbul University</i>
Prof. Dr. Ahmet KAVAS <i>Istanbul Ticaret University</i>
Prof. Dr. Birsan KARACA <i>Ankara University</i>
Prof. Dr. Özlem TÜR <i>Middle East Technical University</i>
Prof. Dr. Işık KUŞÇU BONNENFANT <i>Middle East Technical University</i>
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI <i>Middle East Technical University</i>
Prof. Dr. Gökhan KOÇER <i>Karadeniz Technical University</i>
Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI <i>University of Rouen</i>

Prof. Dr. Serkiye SEZEN <i>Ankara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Serkiye SEZEN <i>Ankara University</i>
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE <i>Başkent Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE <i>Başkent University</i>
Prof. Dr. Ahmed SKOUNTI <i>Ulusal Arkeoloji ve Miras Bilimleri Enstitüsü</i>	Prof. Dr. Ahmed SKOUNTI <i>National Institute of Archaeology and Heritage Sciences</i>
Prof. Dr. Frédéric HITZEL <i>EHESS Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Frédéric HITZEL <i>EHESS,</i>
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU <i>Emekli Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU <i>Retired Faculty Member, Ankara University</i>
Prof. Dr. Foued LAROUSSI <i>University of Rouen</i>	Prof. Dr. Foued LAROUSSI <i>University of Rouen</i>
Doç. Dr. Selim Volkan İPEK <i>Yeditepe Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Selim Volkan İPEK <i>Yeditepe University</i>
Doç. Dr. Cevdet Merih EREK <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Cevdet Merih EREK <i>Ankara Hacı Bayram Veli University</i>
Doç. Dr. Asena BOZTAŞ <i>Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi</i>	Assoc. Prof. Dr. Asena BOZTAŞ <i>Sakarya University of Applied Sciences</i>
Dr. Öğr. Üyesi Federico DONELLI <i>Trieste Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Federico DONELLI <i>University of Trieste</i>
Öğr.Gör.Dr. Gökhan KAVAK <i>İstanbul Medipol University</i>	Lecturer Dr. Gökhan KAVAK <i>İstanbul Medipol University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Huriye YILDIRIM ÇİNAR <i>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi</i>	Asst. Prof. Dr. Huriye YILDIRIM ÇİNAR <i>Van Yüzüncü Yıl University</i>
Numan HAZAR <i>E. Büyükelçi</i>	Numan HAZAR <i>Former Ambassador</i>

ASOS
indeks

ASOS Index

İslam Araştırmaları Merkezi

Advanced sciences index

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexing Services

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blokları No: 10/2E 10. Kat Yenimahalle/ANKARA 0312 546 06 00/01 / akdenizafrika@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran / Aralık) yayımlanır.

Yayın Tarihi: Haziran 2025

Ankara Hacı Bayram Veli University, Emniyet Mahallesi, Abant 1st Street, TOKİ Blocks, No: 10/2E, 10th Floor, Yenimahalle / ANKARA 06310, Tel: +90 (312) 546 06 00 / 01, E-mail: akdenizafrika@hbv.edu.tr

The Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations of Ankara Hacı Bayram Veli University is an international, peer-reviewed, and scholarly journal. It is published biannually in June and December.

Date of Publication: June 2025

SUNUŞ

Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi'nden Merhaba

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 2019 yılında yayın hayatına başlayan Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi'nin elinize ulaşan yeni sayısı ile siz değerli okurlarımızla buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. İlk sayıdan itibaren farklı kıtalardan ve disiplinlerden araştırmacıları bir araya getirmeyi amaçlayan dergimiz, Akdeniz ve Afrika coğrafyalarına ilişkin tarihsel, kültürel, sosyolojik ve yazınsal yaklaşımları odağına alarak bilgi üretimini teşvik etmeyi sürdürmektedir. Bu vesileyle derginin daha önceki sayılarına katkı sağlayan editör/editör kurullarına teşekkür ederim.

Haziran 2025 sayımızın hazırlık süreci, Merkezimizin faaliyetlerini sürdürdüğü yoğun akademik takvim içinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğüne ve Merkez Yönetim Kurulumuza teşekkür ederim. Dergimizin teknik işleyişini özveriyle yürüten yayın kurulu üyelerimize şükranlarımı sunarım. Hakemlik sürecinde emeğini esirgemeyen değerli bilim insanlarına ve yazarlarımıza teşekkürü bir borç bilirim. Bu sayımız ve bundan sonra yayımlanacak sayılarımız ile başta TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin olmak üzere ulusal ve uluslararası farklı indekslerin tarama kapsamına girmeyi hedeflediğimizi ifade etmeliyim.

Yeni sayımızın Akdeniz ve Afrika çalışmaları alanına katkı sunmasını ve gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte akademik ve kültürel etkileşimleri çoğaltmasını temenni ediyorum. 2025 yılının ikinci yarısında da siz değerli okurlarımızla buluşmayı umut ediyor, katkıda bulunan herkese bir kez daha teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. AYŞE TOMAT YILMAZ

Editör

EDITORIAL NOTE

Greetings from the Journal of Mediterranean Basin and African Civilisations,

We are pleased to present the latest issue of the Journal of Mediterranean Basin and African Civilisations, published by the Centre for Mediterranean Basin and African Civilisations at Ankara Hacı Bayram Veli University since 2019. Since its inception, the journal has aimed to bring together researchers from diverse continents and disciplines, continuing to promote the production of knowledge through historical, cultural, sociological, and literary approaches focused on the Mediterranean and African regions. On this occasion, I would like to extend my sincere thanks to the previous editors and editorial boards who have contributed to earlier issues.

The preparation of the June 2025 issue has taken place amidst the Centre's demanding academic calendar. I am deeply grateful to the Rectorate of Ankara Hacı Bayram Veli University and the Centre's Administrative Board for their steadfast support throughout this process. I would also like to express my heartfelt thanks to the editorial board members for their dedication in managing the journal's technical operations, and to the esteemed scholars and authors who generously contributed their time and expertise during the peer-review process. With this issue and those to come, we aim to be included in national and international indexing platforms, particularly the TÜBİTAK ULAKBİM TR Index.

It is my hope that this new issue will make a valuable contribution to the field of Mediterranean and African studies, and encourage academic and cultural exchange on both regional and global levels. We look forward to meeting our esteemed readers again in the second half of 2025, and I once again extend my sincere appreciation to all contributors.

Assoc. Prof. AYŞE TOMAT YILMAZ

Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

SUNUŞ/EDITORIAL

Editör

MAKALELER/ARTICLES

Emre KAYA	<i>19. Yüzyılda Sahra Mücadelesini Yeniden Okumak: Senusilik ve Türk-Tevarik İlişkileri</i>	9-21
Hassan Abdallah Mohammed ALİ Yunus NAMAZ	<i>Sudan Sinemasinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Durumu Üzerine Bir İnceleme</i>	22-30
Fatih Turgay ELDEM	<i>İki Savaş Arası Dönemde Kuzeydoğu Suriye'deki Aşiretlerin Yurtlarına ve Toprakla İlişkilerine Dair Genel Gözlemler</i>	31-46

KİTAP İNCELEMESİ/BOOK REVIEW

Melih Tayyip KIRTAY	<i>Sahraaltı: Siyaset ve Yaşam</i>	47-49
--------------------------------	------------------------------------	--------------

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

19. YÜZYILDA SAHRA MÜCADELESİNİ YENİDEN OKUMAK: SENUSİLİK VE TÜRK-TEVARİK İLİŞKİLERİ

*RE-EXAMINING THE STRUGGLE FOR THE SAHARA IN THE 19TH CENTURY: SENUSIYYA AND TURKISH-TUAREG RELATIONS**

Emre KAYA**

Öz: 21. yüzyılda Türkiye'nin Afrika siyasetine iyi bir perspektif geliştirebilmenin yolu muhakkak ki Kuzey Afrika ve Sahra tarihine ışık tutmaktan ve bilhassa yerel halklar ile erken dönem Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlere kadar uzanan kapsamlı bir siyasi tarih analizinden geçmektedir. Bunu yaparken salt deterministik bir yaklaşımdan uzak durmak ve yerel halkların toplumsal ve sosyo-ekonomik yapısı ile geleneklerini göz önünde bulundurmak ayrıca önemlidir. Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Sahra'da önemli bir yerel halk olan Tevariklerin (Avrupa lisanslarında Tuareg olarak geçer) İslamlaşması, 15. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ile temasları, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da hakimiyetini kaybetmesine kadar olan süreçte yer aldıkları merkezi rol incelenmiş, Afrika içlerine açılan bir kapı olarak görülen Agadezin tarihi önemi ortaya konulmaya çalışılmış, bunu yaparken de Tevariklerin toplumsal, geleneksel ve sosyo-ekonomik yapılarının Osmanlı Devleti'nin Afrika politikasının yerel düzeyde eş güdümünde temel etken olarak yer aldığı görülmüştür. Çalışmada ayrı bir bölümde 20. yüzyıl başlarında bölgedeki Fransız yayılcılığına karşı yerel halkı örgütlenme noktasında manevi bir mihenk taşı olarak ortaya çıkan Senusilik tarikatına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise tarihi perspektiften yola çıkarak bilhassa Sahra-altı Afrika'da 21. yüzyılda hala devam eden siyasi istikrarsızlıklar ele alınmış ve önceki bölümlerde aktarılan hususlar çerçevesinde bahse konu gelişmeler analiz edilmiştir. Çalışmanın birinci amacı politika yapımcılarının Türkiye'nin Afrika politikasına farklı bir açıdan yaklaşımını sağlamak ve bu noktaya dikkatlerini çekmektir. İkinci amacı Türkiye'nin Afrika çalışmalarına akademik katkı sağlamaktır. Çalışmanın sınırlılıkları olarak da belirtilmesi gereken nokta şudur: Yazar her ne kadar 2018-2020 yılları arasında Nijer'de bizzat gözlem yapma imkânı bulmuş olsa da Tevariklerin yaşamaya devam ettiği Libya, Cezayir ve Mali özelinde konuya ilişkin çalışmaların yapılması tamamlayıcı bir etki yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tevarik, Senusilik, Agadez, Osmanlı Devleti, Afrika Siyaseti

Abstract: In the 21st century, developing a well-rounded perspective on Turkey's Africa policy undoubtedly necessitates shedding light on the history of North Africa and the Sahara, particularly through a comprehensive political history analysis that spans the relations between local populations and the early Ottoman Empire. In doing so, it is crucial to avoid a purely deterministic approach and to consider the social and socio-economic structures and traditions of local communities. This study examines the central role played by the Tuaregs (referred to as Tuareg in European languages), a significant local population in North Africa and the Sahara, in the Islamization process, their interactions with the Ottoman Empire in the early 15th century, and their position during the period leading to the loss of Ottoman dominance in North Africa at the beginning of the 20th century. It also attempts to highlight the historical importance of Agadez, viewed as a gateway to the interior of Africa, while demonstrating that the social, traditional, and socio-economic structures of the Tuaregs were fundamental factors in the local coordination of the Ottoman Empire's Africa policy. A separate section of the study is dedicated to the Sanusiyya order, which emerged as a spiritual cornerstone in organizing the local population against French expansionism in the early 20th century. In the final section, political instabilities that persist in Sub-Saharan Africa in the 21st century are addressed from a historical perspective, analyzing these developments within the framework of the issues discussed in previous sections. The primary aim of the study is to draw the attention of policymakers to a different approach to Turkey's Africa policy. The secondary aim is to provide an academic contribution to African studies in Turkey. However, one limitation of the study must be noted: although the author had the opportunity to

* Geliş Tarihi: 31.12.2024, Kabul Tarihi: 13.03.2025. DOI:10.54132/akaf.1610769

** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, emrekaya2@ogr.iu.edu.tr ORCID: 0009-0002-2264-5312.

Kaya, E. (2025). "19. Yüzyılda Sahra Mücadelesini Yeniden Okumak: Senusilik ve Türk-Tevarik İlişkileri". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 7(1), 9-21.

conduct firsthand observations in Niger between 2018 and 2020, complementary studies focusing on Libya, Algeria, and Mali, where the Tuaregs continue to reside, would enhance the scope of this research.

Keywords: Tuareg, Senusiyya, Agades, Ottoman Empire, Africa Policy

Giriş

Tevarikler (Avrupa lisanlarında Tuaregler) Sahra Çölü ve Kuzey Afrika’da varlıklarını yüzyıllardır sürdüren konargöçer kabilelerdir. Osmanlılar’ın kendileri ile teması Cezayir, Trablus ve Tunus’a Osmanlılar’ın ilk geldiği 15. yüzyıla dayansa da bilhassa kökenleri ile ilgili çalışmalar sömürgeciliğin hız kazandığı 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bunda en büyük sebep Sahra ticaretinin kontrolü ve Kuzey Afrika’nın tam anlamıyla denetim altına alınmasının ancak Tevarik kabilelerinin dize getirilebilmesi ile mümkün olacağının Avrupalılar ve bilhassa da Fransızlarca anlaşılmış olmasındandır. Tevarik kabileleri hakkında bilimsel çalışmalar da bu politikalara hizmet edebilmek amacıyla yapılmıştır (Rodd, 1926 :29).

Tevariklerin kökenleri ile ilgili bilgiler kısmen belirsizliğini korumakla birlikte; Senhace’nin alt kollarından Messufe kabilesinden olmaları kuvvetle muhtemel iken, zayıf da olsa Lemtune ya da Hevware (Haggare) kabilelerinden olma ihtimali vardır. Zira Himyerilerin en güçlü hükümdarları arasında zikredilen Ebu Kerib (385-420) döneminde Yemen ve Irak’a kadar topraklarını genişlettikleri bilinmektedir. Tevariklerin peçe ile yüzlerini kapatma gelenekleri göz önünde bulundurulursa İbn Haldun’un da tespitlerinde yer verdiği üzere Tevarikler’in dışarıdan gelerek aşama aşama Mağrib’e yerleştikleri ve daha sonra Merakeş şehrine hükmeden Emir Ebubekir b. Ömer b. İbrahim b. Turkit-el-Lemtuni tarafından bu şehirden sürüldükleri görüşü ağırlık kazanmaktadır (Tandoğan, 2018: 39-40).

Tevarikleri Sahra’da önemli kılan unsur ise tarihlerinde Osmanlı Devleti dönemi dışında tam anlamıyla hiçbir devletin boyunduruğu altına girmemiş olmalarıdır. Bunun farkına varan bilhassa Avrupalı güçler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sahra ticaretini kontrolleri altında bulunduran bu kabileleri özellikle böl, parçala ve yönet anlayışında kendi aralarındaki çatışmaları körükleyerek kendi stratejik hedefleri doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır. Hiç şüphesiz ki Kuzey Afrika ve Sahra’ya hakimiyet çabalarının gerisinde endüstri devrimi ve artan hammadde ihtiyaçlarıyla pazar arayışları vardır. Bu noktada Avrupalı devletler kapitalist üretimlerini destekleyecek sömürgecilik politikaları dolayısıyla birbirleri ile çatışmalarını asgariye indirecek anlaşmalar imza altına almışlardır (Kavas, 2000: 10):

- 15 Haziran 1893’de Fransa-Almanya Antlaşması
- 14 Ağustos 1893’te Orta Afrika’daki sınırlar hakkında Almanya-İngiltere Antlaşması,
- Fransız Kongosu ile Kamerunu’nun sınırlarını sabit hale getirmek için 15 Mart 1894’te Almanya-Fransa Antlaşması,
- 21 Mart 1899’da Ubangi’dan (Oubangui) itibaren Sudan’daki Bahre’l-Gazel’a kadar Fransa tarafından işgal edilen bölgelerin Sudan’daki Mısır-İngiliz idaresine, Bagirmi, Kanem ve Vaday’ı ise Fransa’ya vermek için İngiltere-Fransa Antlaşması.

Anılan antlaşmalardan bilhassa sonuncusunun Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın sonlarına kadar güttüğü denge politikasını akamete uğrattığı belirtilmelidir. Zira Fransa bu antlaşma ile İngiltere tarafından Sahra’nın kontrolü noktasında serbest bırakılmıştır. Ancak çalışmanın devam eden bölümlerinde de detaylandırılacağı üzere Osmanlı Devleti’nin bu antlaşma ile her ne kadar Kuzey Afrika ve Sahra’da göğüslediği baskı artmış olsa da Tevarikler ve Senusilik tarikatı ile örgütlediği yerel kuvvetler ile Fransız sömürgeciliğine karşı aktif mücadelesi 20. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar devam etmiştir.

1. Tevarikler ve Hususiyetleri

Osmanlı’nın Kuzey Afrika sahillerindeki eyalet merkezleri ile Afrika’nın iç bölgeleri arasındaki yolların

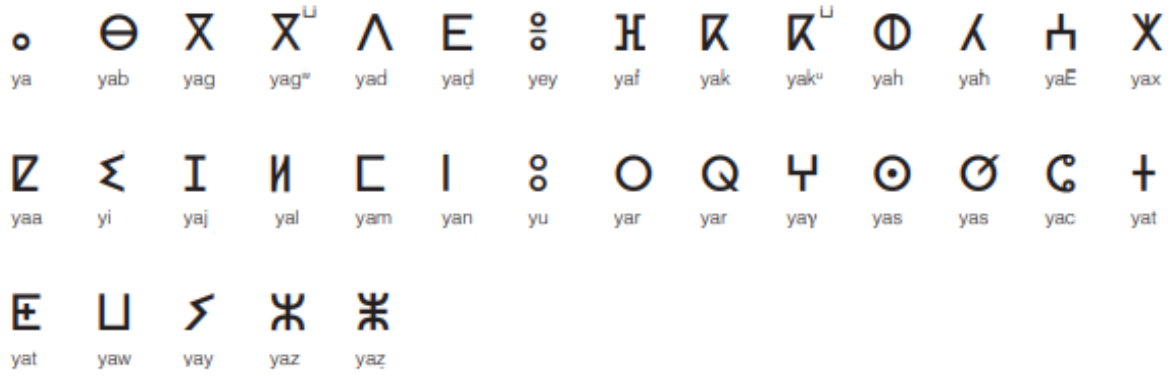
üzerinde bulunan geçitlerde ve dağlık alanlarda yaşayan Tevarikler kendi içlerinde Ezgar ve Haggar Tevarikleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bugünkü Libya ile Cezayir sınırları arasında yer alan Gadamis ve Gat kasabaları Kuzey Tevarikleri'nin Ezgar kolunun ihtiyaçlarını gidermek için uğradığı önemli merkezlerdi. Cezayir'in en güney bölgesindeki Tamanrasset vilayeti civarında yaşayan Haggar Tevarikleri ise ihtiyaçlarını giderme ve alışveriş için daha çok kuzeylerindeki Ayn Salah ve Tidikelt'i kullanıyorlardı (Kavas, 1999: 172).

Fransa'nın bölgede gerçekleştirdiği ayrıştırma politikaları neticesinde Tevarikler arasındaki ihtilaflar artmış ve bölünmeler çoğalmıştır. Kuzey Tevarikleri olan Ezgar ve Haggar Tevarikleri arasındaki ayrılık derinleştirilmiş bunun yanında güneyde yaşayan Tevarikler de Mali ve Nijer kollarına ayrılmıştır. Mali Tevarikleri Kel Adrar (İfoğaslar), Kel Ensar (Kel Tadmekket) ve Batı İvilimmiden kabilelerine ayrılmış, Nijer Tevarikleri ise Kel Azavağ, Kel Ayir ve Kel Geres kabilelerine ayrılmıştır. Agades bölgesinde etkin bir kabile olan Kel Ayir kabilesi ise Kel Evey, Kel Fervan ve Kel Fadey kollarına ayrılmıştır (Tandoğan, 2018: 164).

Tevarikler'in toplumsal davranışlarının anlaşılabilmesi için bireyden kabile konfederasyonuna giden her birimin özelliklerine kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Gerek Avrupalı seyyah, kaşif ve askerlerin gerekse de bölgede görev alan Osmanlı idari görevlilerinin belirttikleri raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Tevarikler cesur, özgürlüğüne düşkün ve Müslüman olanları derinlemesine olmasa da dinlerine bağlıydı. Aile yapılarında kadın hür, eşini seçmede serbest ve çocukların eğitiminden sorumluydu. Çoğu toplumdan farklı olarak nesep babadan değil anneden bağlanmaktaydı. Bu durum kabile reisliği veya kabile konfederasyonlarının başında bulunan amenukallerin belirlenmesinde de kilit rol oynamaktaydı. Buna göre amenokal öldüğünde ya da farklı sebepler ile azledildiğinde yerine büyük oğlu değil, kız kardeşinin oğlu geçerdi. Kadınlar, kabileler içindeki kavgalara müdahil olarak etkinlik gösterebildiği gibi diplomatik faaliyetlerde de önemli roller almaktaydı. Dolayısıyla Tevarik aile yapısında kadının öncelenmiş olduğu vurgulanmalıdır. Kabileler nitelikleri itibari ile kendi içinde bir kast sistemi barındırıyordu: asiller, inislmenler (din adamları), serfler (özgürleştirilmiş köleler), köleler (ikelan), esnaf temelli zanaatkarlar ve demirciler ve şarkıcılar gibi sınıflar. Kabileler de kendi arasında asiller (hass/soylular) ve en alt tabakadaki imğadlar şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutuluyordu (Tandoğan, 2018: 51-54). Fransızlar özellikle bu ayrımlar üzerinden Tevarikler içerisinde ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuştur.

Tevarikler'in kendine ait kabile dilleri bulunmakla birlikte köklü bir alfabeleri bulunmaktadır. Türkçe'ye tifinağ (tiffinagh) alfabesi olarak çevrilen bu alfabede harf sayısı ile ilgili net bir görüş bulunmamaktadır. 10 harften 33 harfe kadar olduğu noktasında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Tamamı sessiz harflerden oluşan bu alfabe esnek bir yapı arz etmekte olup, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya, sağdan sola ve soldan sağa yazılabilmektedir. Harflerin şekillerinin geldiği köken de net değildir. Ancak Fenikeliler, Aramiler ve Nebatiler gibi eski Sami diller ile benzerlik gösterdiği bildirilmektedir (Tandoğan, 2018: 84-85).

Şekil 1: Tifinağ Alfabesi

Kaynak: Juan Luis Blanco, Tifinagh & the IRCAM: Explorations in Cursiveness and Bicameralism in the Tifinagh Script, s. 20.

2. Tevariklerin İslamlaşması ve Mağrib Merkezli Müslüman Devletlerle Etkileşimi

2.1. Tevariklerin İslamlaşması

Tevariklerin İslam ile tanışması Ukbe b. Nafi'nin kumandanlarından Abdullah b. Cafer'in bölgeye gelerek güneydeki Mesmude ve Lemtune kabilelerini hakimiyeti altına almasıyla başladı. Yapılan çalışmalarda Tevariklerin geleneksel elbiselerinin benzerliği nedeniyle İslamiyeti ilk hariciler üzerinden öğrendiği yönündeki inanış desteklenmektedir (Norris, 1975: 13). Ukbe b. Nafi'nin 670 yılında Tunus'u fethettikten sonra burada Keyrevan isminde ordugah bir şehir kurarak etkileşimi arttırması üzerine bölgede İslamiyet hızla yayıldı. Bu bölgelerden hareket eden konargöçer Tevarik kabilelerinin Sahra içi ve Atlas okyanusu kıyılarına kadar ilerlemesi İslamiyetin yayılmasını hızlandırdı. Buna ek olarak Emeviler döneminde Halife Hişam'ın görevlendirdiği İfrikiyye Valisi Habib b. Ebu Ubeyde Sahra iç kesimlerine doğru seferler gerçekleştirdi. Araplar böylelikle Senhace kabilesine İslamiyet'i kabul ettirdiler ve Sudan'a kadar bölge topraklarını genişlettiler (Tandoğan, 2018: 107-108).

2.2. Tevariklerin Murabıtlar Devleti ile Münasebetleri

Aslen Afrikalı göçebe Berberilerden olup günümüz Moritanya'sından çıkan, beşinci ve on birinci yüzyılların ilk yarısı arasındaki dönemde Batı Mağrib'i ve Endülüsün çoğunu fetheden Murabıtlar aslında Berberi kabileler konfederasyonudur. Başkent'i Merakeş olan ve Endülüsü fetheden Mağrib merkezli ilk imparatorluk olan Murabıtlar'ın gerek uzak Mağrib ve gerekse de batı ile yoğun ticari ve entelektüel ilişkileri olmuştur. Kuzey Afrika'da Berberi boyu olan Senhace boyuna mensup Lemtune, Cedale/Cüdale, Lumta ve Mesufe kabileleri tarafından kurulan devlet, ismini liderleri olan Abdullah b. Yasin'in Senegal Nehri üzerinde bir adada inşa ettirdiği ribattan (kale) almaktaydı. Lemtune'ye nispetle devlet ed-Devletü'l-Lemtuniyye, tebaasının yüzünü peçeteyle örtmesi dolayısıyla da el-Mülessimun olarak da adlandırılmıştır (Eren, 2022: 194-195).

Murabıtlar Batı Mağrib ve Endülüs'ü feth ederken, Sahra'da kabileler arasındaki sorunlar ile yakından ilgilenmiştir. Zira Sahra'daki tuz ve diğer meta ticaretinin sekteye uğramaması gerekmektedir. Bu sebeple Ebu Bekir b. Ömer Sahra'da kabileler arasındaki sorunları çözmüş, onun ölümünden sonra da iktidara geçem Yusuf b. Taşfin de 1063'ten 1085'e kadar Kuzey Afrika'da bulunan Fas, Tlemsan, Melviye, Vecde, Vehran, Venşeris, Tanca ve Sebte'yi hakimiyeti altına almıştır (Adıgüzel: 238-239).

Murabıtlar'ın Sahra'daki hakimiyetlerini pekiştirmesi neticesinde Tevarik kabileleri ile münasebetleri olmuştur. Zira Murabıtlar Devleti'nin askeri gücünü büyük ölçüde Tevariklerin oluşturduğu bilinmektedir. Bu orduları ile Fatimilerin Sūs şehrinde kurdukları ve Ali b. Abdullah el-Beceli'nin

idaresindeki Şii prensliğini yıkan Murabıtlar, Şiiliğin yerine Sünniliğin önemli mezheplerinden biri olan Malikiliği esas almıştır. Yerli halkın toplum içinde çok fazla askerin bulunmasından şikayet etmesi üzerine 1062’de ordugah şehir olarak Merakeş kuruldu. Buradaki ilim merkezinden yetişen alimler tüm sahra bölgelerine gönderilerek dini yayma faaliyetleri ilerletildi (Tandoğan, 2018: 117-119).

2.3. Tevariklerin Muvahhidler Devleti ile Münasebetleri

İbn Tumert 1121’de Mehdi unvanıyla biat almıştır. İbn Tumert eşari ekolü ile sorunlara çözüm getirme arayışına girmiş ve cemaatini oluşturmaya başlamıştır. Durumu fark eden Murabıtlar onu Merakeş’e sürgün etmek istediyseler de gecikmişlerdi. İbn Tumert, Tinmel denilen bir kasabaya çekilip burada Murabıtlar devletine savaş açtı. Büyük bir ordu ile Merakeş üzerine yürüdüysede şehri ele geçiremedi. Hastalanan İbn Tumert 1130’da vefat etti. Kaynaklarda Muvahhidler Devleti ile ilgili olarak ondan daha çok öne çıkan isim ise Abdülmü’min b. Ali’dir. Abdülmü’min b. Ali, Tlemsan’ın bir köyünde doğmuş ve dini ilimler tahsil etmişti. İbn Tumert’in başlattığı hareket cemaat ve devlet teşekkülünü tamamlayamamıştı. Abdülmü’min gerekli girişimleri yaparak bu konularda ilerleme kaydetti ve 1146 yılında Merakeş’i ele geçirerek Murabıtlar Devleti’ne son verdi. Daha sonra kargaşanın hakim olduğu ve Hristiyan tehdidi altında olan Endülüs topraklarına geçmiş, burada hakimiyetini tesis etmiş ve 1157 yılında Meriyye’yi ele geçirmiştir (Uçar, 2019: 51-54).

Abdülmü’min’in girişimleri ile dağlık bölgelerde yaşayan Senhace ve Heskure kabileleri gibi tüm peçeli kabileler (ki buna Tevarikler de dahil) zamanla itaat altına alındı. Tedla’nın güneyinden Day’a kadar ilerleyen Muvahhid kuvvetlerinin karşısında kazanma imkanının olmadığını anlayan Murabıt komutanı Ali b. Saktara’nın çekilmesi ile Senhaceliler boyun eğmek zorunda kaldı. Endülüs, Kuzey Afrika ve Sahra’da hakimiyetini tesis eden Muvahhidler, Sahra’da Tevariklerin de içinde bulunduğu kabileleri itaati altına alarak bölgedeki ticaretin gelişmesine ve kabilelerin organize olmasına imkan sağladı (Tandoğan, 2018: 126-127).

3. Osmanlı-Tevarik Münasebetleri ve Tevariklerin Sahra Ticaretindeki Rolü

Tevarikler ile Osmanlı münasebetlerinin tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte Batılı literatürde yer alan ve bu çalışmanın yazarının da bölgede yaptığı müşahedelerde sözlü kaynaklardan dinlediği kadarıyla Ayir (günümüzde Nijer’in Agades eyaleti) sınırları içerisinde yer alan Tevariklere mensup İtesan ve Kel Gereslerden oluşturulan bir heyet, Sultan Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) konfederatif yapıları bozulunca bu konuda hakemlik yapılması talebiyle İstanbul’a gönderilmiştir. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid Afrikalı bir cariyeden olma Yunis adlı mahdumunu Nijer topraklarına göndermiş, sultanları Yunis (1405-1425) 1406 yılında Gat şehriden Agades’e gelerek birkaç yıl içinde sorunları gidermiş ve bu bölgede hakimiyet tesis etmiştir. Ayir sultanları günümüzde Osmanlıların soyundan geldiklerini ifade etmekte, kendilerine Hevsa dilinde İstambuleva (İstanbul halkı/İstanbul’dan gelen) demektedirler. Tarihi süreç boyunca sultanlar kendi neseplerini Türkler’e dayandırmaktan gurur duydukları ve hutbelerindeki dualarda Osmanlı padişahlarına ve Yavuz Sultan Selim’den sonraki dönemlerde de Osmanlı halifelerine hutbelerindeki dualarda yer verdikleri bildirilmektedir (Tandoğan, 2018: 144-145). Bu çalışmanın yazarının Agades ve Ingal bölgelerinde 2020 yılında gerçekleştirdiği görüşmelerde bu hususun Tevarik sözlü geleneğinde hala varlığını sürdürdüğü ve Ayir Sultanı makamında Osmanlı Tuğrası’nın hala bulunduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte tarihi veriler ışığında Tevarik kabilelerinin Osmanlı nüfuzu ile ilk kez karşılaşmaları Yavuz Sultan Selim’in Mısır hakimiyetini tesis etmesi ile mümkün olmuştur.

Osmanlılar yaklaşık dört yüzyıl Kuzey Afrika sahilleri ile Sahra’yı nüfuzları altında yönetmiş, Sahra ticaretinde etkili olan Tevarik kabileleri arasındaki sorunları gidermek ve ticaretin güvenliğini bu surette sağlamak dışında onların geleneksel yapılarını bozmamış ve müdahalede bulunmamıştır. Tevarikler özellikle Biladü’s-Sudan-Trablusgarp transit ticareti üzerinde önemli rol oynamaktaydılar. Sahra’da gerçekleştirilen ticarete Araplar kadar etkiliydiler, zira Gat ve Gadamis’te önemli bir konuma sahiptiler. Bazen Tevarik kabileleri zor şartlar altında çölde ticaretin devam etmesi için deve kiralamakta veya yağmacı Tibu Aşireti’ne karşı kervanların güvenliğini sağlamaktaydı. Bazı bölgelerde ise nüfuz

4. Tevarik Topraklarında Yeni Aktörler ve Fransız Yayılmacılığı ile Mücadele

Avrupa’da gerçekleşen Endüstri devrimi ile seri üretim stok fazlasına sebebiyet vermiş, bu durum hem hammadde ihtiyacını hem de yeni pazar arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu yeni gelişen süreçte özellikle 19. yüzyıl başları itibari ile Avrupalı devletler sömürge arayışına girmiş ve genel olarak Afrika ve çalışma özelinde Kuzey Afrika ve Sahra da bu yeni konjonktürden nasibini almıştır.

Osmanlı Devleti ise bu dönemde savaşlar ve isyanlar ile boğuşmaktaydı. Özellikle Yunan isyanı ve 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşı, Yunanistan’ın bağımsızlığını elde etmesi ve Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ile sonuçlanmıştı. Bu durumu fırsata çeviren Fransa, Cezayir Dayısı’nın Fransız Konsolosuna hakaret ettiği gerekçesiyle 1827 yılında Cezayir’i işgale başladı ve üç yıl içerisinde bu topraklardaki işgali tamamladı. Devam eden süreçte Fransa dikkatini Tunus üzerine çevirdi.

1870’te Fransa’yı yenen Almanya, Alsace-Lorraine bölgesinden ve kendi sınırlarından Fransa’nın dikkatini kaydırmak istemiş ve kendisine Tunus’un işgalini önermiştir. Fransa böylelikle 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Tunus üzerinde serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine Fransa 1881 yılında Tunus’u işgal etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti Kuzey Afrika’da kalan son toprak parçası ve Sahra’daki nüfuz bölgesine açılan Trablusgarp’ı kuvvetlendirmek için düzenlemelere gitmiştir. 1877 yılında Trablusgarp eyalet olarak yeniden teşkilatlandırılmış ve Bingazi ile Derne İstanbul’a doğrudan bağlı birer sancak haline getirilmiştir (Toprak, 2012: 230-234).

4.1. Değişen Akdeniz Dengeleri

18. yüzyılın son yıllarında I. Napoleon Fransa’nın en önemli rakibi olarak İngiltere’yi görüyor, onları özellikle Hindistan ve Uzak Doğu’daki sömürgelerine açılan kapı konumundaki Doğu Akdeniz’den ve Süveyş Kanalı’ndan alıkoymak istiyordu. Bu sebepler ile Napoleon 1798 yılında Mısır’a asker çıkardı. Osmanlı Devleti ise bu süreçte Doğu Akdeniz’de Fransa’ya karşı İngiltere’yi destekledi. Bölgeye gönderilen İngiliz gemilerine ve İngiliz askerlerine Kıbrıs’tan yiyecek ve lojistik destek sağlanması yönünde ferman Kıbrıs’a iletildi. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Fransızların Kıbrıs ve yakın adalara çıkarma yapabileceği endişesi ile gemilerin devriye atması ve çıkarma vuku bulması durumunda Müslüman ahali ile karşı koyulması talimatını verdi. Gerçekleştirilen savaşlardan sonra Fransa Mısır’dan çıkmak zorunda kaldı. Mısır’a asker çıkaran İngiltere özellikle Kıbrıs’ın Doğu Akdeniz’de önemli bir üs olduğunu biliyordu. Diğer taraftan Kıbrıs, Hindistan’a ve Uzak Doğu sömürgelerine giden yolda en önemli güvenlik noktalarından biriydi. Bu çerçevede 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı kaybederek zayıf düşen Osmanlı Devleti ile güvenlik anlaşması yapan İngiltere geçici olarak Kıbrıs’ın yönetimini 1878 yılında ele geçirdi (Akalin ve Çelik, 2012: 26-30).

Fransa ise Afrika Kıtasını çepeçevre kuşatarak kendi sömürgeleri ile doğrudan doğruya bağlantı sağlamak niyetiyle Senegal’den Afrika’ya girmiş ve Sahra üzerinden Sudan’a ulaşabilmeyi amaçlamıştı. Bu sebeple Nijer Nehri’nin tamamıyla kontrol altına alınmasının zorunluluğunun farkında olan Fransa, Bamako’yu ele geçirerek burayı bir askeri üs olarak kurdu. Bu durum İngiltere ile Fransa’yı karşı karşıya getirdi. İngiltere buna karşılık olarak 1879-1887 yılları arasında günümüzde Nijerya ve Aşağı-Orta Nijer olarak kabul edilen bölgeyi kontrolü altına aldığını ilan etti. Fransa ise Doğu Afrika’da yer alan ve İngiltere’nin kontrol altına almaya çalıştığı Zengibar Sultanlığı’nı İngiltere’ye karşı kıskırtıyordu. İki devlet karşılıklı bir sömürü anlaşmasına vardı. 1890’da yapılan bu anlaşma ile Fransa Orta Nijer’in Say bölgesi ile Çad Gölü arasındaki Barru çizgisinin altına inmeyecekti. Bu anlaşma ile Fransa, Tevariklerin yoğun olarak yaşadığı ve Osmanlı Devleti’ne ait olan Trablusgarp’ın nüfuz sahası olan Sahra bölgesinde tamamıyla serbest kalmaktaydı (Tandoğan, 2018: 310).

19. yüzyılda karşımıza çıkan bir diğer aktör ise İtalya’dır. İtalya siyasi birliğini geç tamamlamış yeni gelişen sanayisi için sömürgecilik faaliyetlerinde geç kalmıştı. Fransa’nın Cezayir ve Tunus’u, İngiltere’nin de Mısır’ı işgal etmesi sebebiyle Kuzey Afrika’da son kalan toprak parçası Trablusgarp İtalya için önemliydi. Zira ülke içinde burasının işgal edilmemesi halinde ülkenin ateş çemberi içinde kalacağı yönünde artan bir kamuoyu baskısı da vardı. İtalya Trablusgarp işgaline uluslararası zeminde

yeşil ışık alabilmek için verdiği bazı ekonomik tavizler ve vaatler sayesinde Fransa'yla 1900 yılında Barrer-Prinetti Antlaşması'nı imzaladı. Bu Antlaşma ile İtalya, Fransa'ya Fas'ta, Fransa da İtalya'ya Trablusgarp'ta serbestiyet tanıdı. Diğer taraftan da İngiltere ile anlaşmaya varan İtalya 1887 yılında imzaladığı gizli bir antlaşma ile İngiltere'nin Mısır'daki haklarını tanıırken, kendisinin de Trablusgarp'ta serbest olabilmesini İngiltere'ye onaylatmış oldu (Tandoğan, 2018: 312-313).

Böylelikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları itibari ile Kuzey Afrika ve Sahra'nın sömürgeci devletler nezdindeki paylaşımı hız kazanmıştı. Sahra'da serbest kalan ve Sudan'a yönelik Sahra transit ticaretini kontrolü altına almak isteyen Fransa'nın karşısında sadece Osmanlı ve halifeye biat eden son Osmanlı tebaası Tevarikler kalmıştı.

4.2. Senusilik ve Sahra Kardeşliği

Senusilik tarikatının kurucusu Muhammed bin Ali Senusi'nin Hz. Hasan'ın soyundan geldiği bilinmektedir. 1788 yılında Cezayir'in Vehran Vilayeti'ne bağlı Müsteganem Kazası'nın el-Vasıta köyünde doğdu. Senusi adı ailenin önceleri yaşadığı Tilimsan şehri çevresindeki Esmus dağından gelmektedir. Muhammed bin Ali Senusi ilk eğitimini Müsteganim ve Mazun'da aldıktan sonra Fas'a gidip Karaviyyin Medresesi'nde eğitimine devam etti. 1918-1919 yıllarında Fas'tan ayrılıp Cezayir'e geri döndü. Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi üzerine Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Bingazi şehirlerini gezerek Kahire'ye vardı. İslam aleminin yek pare olması ve işgalci güçlerle savaşıması gerekliliğini anlatan Ali Senusi, Ezher uleması tarafından kabul görmedi ve buradan Mekke'ye gitti. 1837'de Mekke'de Ebu Kubeyş Dağı üzerinde ilk zaviyesini açtı. Hicaz'da hızlı bir şekilde tarikatı yayıldı. Özellikle Cezayir'den gelen Hacılar ile görüşen Ali Senusi, Cezayir'in kurtuluşu için halkı bilinçlendirdi. Mekke'de Vahhabiler'in baskısına dayanamayan Ali Senusi, Cezayir'e geri dönmek istediye de Fransa'nın batı yolunu kapatmış olması sebebiyle Libya'ya yerleşti. Ali Senusi, Osmanlı Devleti'nin destekleriyle Senusiye dergahının ilk zaviyesini Çağlub'ta kurdu. Böylece Libya merkez olmak üzere Kuzey Afrika'da sosyal, ekonomik, ilmi ve tasavvufi çalışmalarıyla etkili oldu (Çabuk, 2019: 222).

Ali Senusi birçok tarikatı tanıma imkanı buldu. 40 kadar tarikatı inceleyip değerlendirmelerini Es-Selsebilu'l-muayyen fi't-turukı'l-erbain adlı eserinde topladı. Onun düşüncesinde tüm tarikatlar farklı yollar ön görse de hakikat tekti. Dört sünni mezhep ve tarikatlar arasında orta yol bulmaya onları birleştirmeye çalıştı. Senusilik tarikatı içtimaiyye, mezhep, tarikat ve siyaset gibi dört unsuru bir araya getirdi. Fas'tan Yemen'e çok geniş bir coğrafyada etkili olmasının temelinde ise diğer mezhep ve tarikatlere kapısının kapalı olmaması yer almaktaydı. Bir kişi kendi tarikat ve mezhebinin bırakmadan Senusi tarikatına katılabilmekteydi. Tarikata üye olmada kişinin kendi rızası ve ikna dışında bir yol bulunmamaktaydı. Senusi tarikatına mensup her bireyin silahı ve bineği bulunmalı ayrıca savaşa hazır bulunmalıydı. Zengin Senusiler fakir kardeşlerine bu imkanları sağlamakla mükelleftiler. Her kabile, sayısı oranında belirli sayıda kişiyi silahı ve malzemeleri ile birlikte Senusi ordusuna göndermeliydi. Mısır'ın batısında Senusi kabilelere saygı çok büyüktü. Bir kabilede Senusi tarikatına mensup bir kimse olunca o kabile kendini güvende hissedirdi (Çabuk, 2019: 223).

Zaviye teşkilatlanması ile Kuzey Afrika'da varlığını arttıran Senusilik tarikatı çalışma hayatının düzenlenmesinde, adli mekanizmanın işletilmesinde, kültürel hayatın canlılık kazanmasında, sosyal barış ve siyasi otoritenin temininde başat konuma geldi. Zaviye teşkilatları ile Senusilik kavşak noktalarını, sahil güzergahını, su kaynaklarını ve ticaret yollarını kontrolü altında tutmaya çalıştı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca varlığını sürdüren tarikat Osmanlı hilafetine sadakatle bağlı kalmıştır. Libya üzerinde kontrolünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin, bir asır sonra bu tarikatın güçlendiği dönemde, merkezi otoritesini güçlendirmesi dikkate değerdir. Aynı zamanda Senusi liderleri bölgedeki Osmanlı idarecileri ile dostane ilişkiler kurmuş ve onlarla birlikte hareket etmiştir (Özköse, 2013: 19).

Bölgedeki Fransız işgallerine karşı çıkar yolun Osmanlı Devleti ile işbirliğine gitmek olduğunun başından beri farkında olan Senusi tarikatı, yanlarına aldıkları Osmanlı idarecileri ile Nijer ve Çad'ın iç bölgelerine giderek buralardaki yerel idarecileri Osmanlı Devleti'ne tabi kıldı. Bu paralelde Senusi

zaviyeleri de Kanim, Bornu, Vaday, Abeşe, Agades ve Zinder bölgelerine yayıldı. Senusiler adeta Merkezi Sudan'da ve Sahra'da el-Hirvan (Kardeşlik) yapılanması tesis etmişlerdi (Tandoğan, 2018: 240). Senusilik tarikatı 19. yüzyılda bir yandan Kuzey Afrika ve Sahra'da Osmanlı nüfuzunu güçlendirirken diğer yandan da Osmanlı Devleti'ne bu bölgede Fransız yayılmasına karşı yerel unsurları organize ederek mücadele etme imkanı sağlamıştı.

4.3. Osmanlı'nın Trablusgarp'tan Çekilmesi ve Sonrası

Fransızlar'ın 1830'da Cezayir'i işgal ederek Sahra'ya sarkmaları, 1831'de Tunus'u işgal etmeleri, İngilizler'in ise Mısır'ı işgali sonrasında İtalya Trablusgarp ile ilgilenmeye başladı. Trablusgarp yerli halkı ise bu süreçte II. Abdulhamid'i kurtarıcı olarak görmekteydi. Diğer taraftan da II. Abdulhamid de Trablusgarp'ın Sahra'ya açılan kapı ve Sahra ticaretinin ve nüfuz alanının kontrol noktasını oluşturduğunun bilincindeydi. Bu sebeple Trablusgarp'a 16.000 mavzer tüfeğinin gönderilmesini, Kuloğulları'ndan yerel ve milli bir askeri teşkilatın kurulmasını emretmişti. Bu teşkilat ile yerel unsurların sorumluluğunda ve merkezi otoritenin kontrolünde ülkenin kendi bağımsızlığı için mücadele etmesi öngörülmüştü. Senusi tarikatının etkisi ve yerel idarecilerin de teşviki ile bu orduya Ubeyd kabilesi, Tevarikler, Tibu ve Arap kabilelerinden katılımlar sağlandı. Ancak Osmanlı Devleti ortaya çıkan birtakım güçlükler ve Balkan Savaşları'nın patlak vermesi ile 1912 yılında imzaladığı Uşi Antlaşması ile Trablusgarp'tan çekilmek zorunda kaldı. Ancak Osmanlı Devleti çekildikten sonra da direniş Senusiler eliyle Sahra'nın iç kesimlerine yayılmak suretiyle devam ettirildi. Şeyh Ahmed eş-Şerif'in Ocak 1912'de bir Mısır mecmuasında cihad ilan etmesi bu yönde etkili oldu. Senusiler Trablusgarp'ta kalan az sayıdaki Osmanlı askeri, silah ve mühimmat ile İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı direnişlerine devam ettiler. 1918 yılı ortalarına doğru Şehzade Osman Fuad Efendi beraberindeki 60 Türk subayı ile birlikte Afrika Grupları Kumandanlığını üstlenerek, daha sonra Arap Birliği Genel Sekreterliği görevini yürütecek olan Mısırlı Abdurrahman Azzam Bey'in de teşvikiyle mücadelesini Mondros Mütarekesine değin sürdürdü (Tandoğan, 2018: 372-377).

5. Post-Kolonyal Süreçte Doğal Demografiyi İmkansızlaştıran Etnisite Siyaseti

İlerleyen yıllarda Fransa kabileler arasındaki ayrımı derinleştirmek için Tevarik kabilelerini dışlayan yönetimler oluşturdu. Eğitim ve ülke yatırımları bağlamında Fransızlar siyahileri Tevariklere tercih etti. Tevarikleri ekonomik ve siyasi baskılar ile göçe zorlayarak kabileleri Afrika'nın farklı bölgelerine dağıtmaya çalıştılar. Bunda da bir noktaya kadar başarılı oldular. Böylelikle Tevarikler hiçbir ülkede kendi siyasal yapılarını oluşturabilecek bir çoğunluğa ulaşamadılar. Fransızlar özellikle Güney Tevariklerinin topraklarını işgal ve sindirebilmek için şu adımları takip ediyorlardı (Tandoğan, 2018: 378-380):

- Toprakların fiili işgali,
- Kabile ve grupların sınıflandırmaya tabi tutulması,
- Göçerliğin kontrol altına alınması,
- Göçebelik mekanizması üzerine vergi konulması,
- İmğad ve bella kabilelerinin (köle soylular, esirler) özgürleştirilmesi,
- İşlek anahat yollarının ve su kuyuları sisteminin kalıcı olarak oluşturulması, ki bu bölgeler Tevarik nüfuz bölgelerini kapsamıyor,
- Tevarik kültürünün sindirilebilmesi için çocukların Katolik okullarında okutulması ve geleneksel eğitimin kontrol altına alınması.

Tevarikler üzerinde merkezi hükümetlerin uyguladıkları baskı politikaları neticesinde Mali'deki Kel Ensar ve İfoğas kabileleri 1963 yılında Kidal Ayaklanması ile merkezi hükümete karşı ayaklandılar. Kuraklıklar ve devamında gelen kıtlıklar ise bu siyasi ayrılığı daha da derinleştirdi. Bunun üzerine Mali hükümeti Tevarik bölgesi olan Adrar'ı yasaklı bölge ilan ederek giriş ve çıkışları yasakladı. Keyta hükümeti Tevarik bölgesi üzerinde askeri operasyonlarına devam etti. Ardından darbe ile görev başına gelen Moussa Traoré'nin de benzer çizgide Fransız politikaları güdümünde hareket etmesi beklentileri boşa çıkardı. 1986 yılında Cezayir ve Mali arasında yapılan anlaşma ile Cezayir'de bulunan mülteci

anlaşmazlıkları körüklemişler ve kendi saflarına çektikleri kabileleri silahlandırarak birbirleri ile çatışmaya girmelerine sebep olmuşlardır. 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan çıkması ile Tevarik direnci devam etmekle birlikte yoğunluğunu kaybetmiştir.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurulan sömürge devletleri ve 1960'ta görünürde bağımsızlığını kazanan bağımsız Nijer ve Çad'da Fransa eksenli ayrıştırmacı politikalar devam etmiştir. Tevarik kabileleri Afrika'da sosyal, ekonomik ve siyasi baskılarla göçe zorlanmış ve hiçbir ülke içerisinde siyasi yapı teşkil edecek çoğunluğa ulaştırılmamıştır. Bu göçler neticesinde daha iki asır önce özgür oldukları kendi topraklarında mülteci kamplarında yaşamaya zorlanmışlardır. Merkezi hükümetlere isyan ettiklerinde ise bunun bedellerini çok ağır ödemişlerdir. Bu problemlerin henüz çözülebilmiş olduğunu söylemek imkansızdır. Son yıllarda Burkina Faso, Mali ve Nijer'de yapılan darbeleri ise Fransız karşıtlığı yanında Sahra altı alanda, Türkiye ve Rusya gibi ülkelerin nüfuzlarını arttırdıkları şeklinde okumak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2018). Mağrib ve Endülüs'ü birleştiren lider Yusuf b. Taşfin. İSTEM, 32, (231-257).
- Akalın, D. ve Çelik, C. (2012). XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti. Elektronik Turkish Studies, 7(3), (21-45).
- Beni Şeyh, A. K. (2016). 19. yüzyılda Osmanlı-Bornu münasebetleri. çev. Muhammet Tandoğan ve Musa Umar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1(2), (35-66).
- Blanco, J. L. (2014). Tifinagh & the IRCAM: Explorations in Cursiveness and Bicameralism in the Tifinagh Script. University of Reading: Reading.
- Çabuk, M. (2019). Senusilik ve işgalcilere karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı-Senusi iş birliği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), (221-256).
- Eren, C. (2022). Mağrib ve Endülüs'te Berberi hakimiyetinin mimarları: Abdullah b. Yasin ve Yusuf b. Taşfin. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9(2), (191-208).
- Kavas, A. (1999). Büyük Sahra'da Gat kazasının kurulması ve Osmanlı-Tevarik Münasebetleri
- Kavas, A. (2000). Afrika'nın sömürgeleştirilmesi öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın kurduğu son Biladu's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi. Osmanlı Araştırmaları, 20(20).
- Norris, H. T. (1975). The Tuaregs: Their Islamic legacy and its diffusion in tje Sahel. Warminster, Wilts: Aris and Phillips.
- Özdağ, A. (2018). Osmanlı arşiv belgelerine göre Afrika'da Türk-Fransız mücadelesi: Canet sorunu (1906-1912). Akademik Bakış Dergisi, 11(22), (237-260).
- Özer, A. (2023). Güneş ışığında gölgeler: (Rusya'nın) Wagner Grubu'nun Afrika'daki eylemleri bakımından isnat edilebilirliğin değerlendirilmesi. İmgelem, 7(12), (127-146).
- Özköse, K. (2013). Osmanlı Devleti ile Senusiyye tarikatı arasındaki ilişkiler. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), (11-39).
- Rodd, F. (1926). The origin of the Tuareg. The Geographical Journal, 67(1), (27-47).
- Tandoğan, M. (2018). Büyük Sahra'da son Osmanlı tebaası Tevarikler. Türk Tarih Kurumu Yayınları:

Ankara.

Tandoğan, M. ve Özkan, A. (2015). Kuzey Tevarikleri Şeyh-i Ekberi Ahitağıl'ın İkinci Abdülhamid'e ulaşan imdat çıığı. Afrika'nın Asil Göçerleri Tuaregler, (Ed. Zekeriya Kurşun), Ordaf Yayınları, Araştırma Eserleri Serisi, 3, (109-136).

Tepeciklioğlu, E. E., Tepeciklioğlu, A. O. ve Ünal, B. A. (2018). Türkiye'nin Sahra-Altı Afrika'da yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri. Ege Academic Review, 18(4), (605-618).

Toprak, S. (2012). Osmanlı yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. Journal of Turkology, 22(1), (223-237).

Uçar, İ. (2019). Bir Berberi hanedanlık: Muvahhidler (1147-1229). Kalemname, 4(7), 49(64).

Extended Abstract

This article investigates the historical, cultural, and geopolitical dimensions of the Tuareg people and the Senusiyya order in the context of Ottoman influence in North and Sub-Saharan Africa during the 19th century. The study aims to construct a historically grounded perspective for interpreting the root causes of ongoing political instability in the Sahara region and to contribute to the theoretical framework of Turkey's evolving Africa strategy. Employing a qualitative historical method, the research relies on a combination of archival documentation, oral histories, and secondary academic literature to trace the socio-political trajectory of these two key actors—Tuaregs and the Senusiyya.

The Tuaregs, a nomadic Berber ethnic group indigenous to the Sahara, are examined through the lens of their matrilineal lineage, hierarchical caste structure, and use of the Tifinagh alphabet. These elements offer insight into their strong internal cohesion and resistance to external domination. Uniquely among Saharan societies, the Tuaregs preserved their autonomy from centralized states, except during cooperative periods with the Ottoman Empire. Their pivotal role in maintaining control over trans-Saharan trade routes and safeguarding caravans positioned them as indispensable stakeholders in the regional economy and security architecture. The article notes that their collaboration with the Ottomans was not one of subjugation, but rather one of strategic alliance, rooted in mutual interests and cultural respect.

Equally significant is the exploration of the Senusiyya, a religious and political movement that gained prominence during the 19th century. Founded by Muhammad ibn Ali al-Sanusi, the order spread rapidly across Libya, Chad, Sudan, and Niger through its expansive network of zawiyas (Sufi lodges). These institutions not only served spiritual purposes but also played a central role in education, conflict mediation, and anti-colonial mobilization. The Senusiyya emerged as a unifying force against European colonial encroachment, particularly French imperial ambitions. Even after the formal Ottoman withdrawal from Tripolitania in 1912, the order continued to organize local resistance in coordination with remaining Ottoman military elements and loyal tribal groups.

The findings reveal a symbiotic relationship between the Tuaregs, the Senusiyya, and the Ottoman Empire that significantly delayed colonial penetration into the interior of Africa. This resistance, however, began to wane with the signing of the Treaty of Ouchy and the consolidation of French colonial rule. Postcolonial state formation in Mali, Niger, and Chad often mirrored colonial frameworks, perpetuating ethnic marginalization, particularly against the Tuaregs. The imposed boundaries and governance systems failed to account for traditional tribal configurations, contributing to cycles of rebellion and displacement.

In conclusion, the study highlights how historical ties between local actors and the Ottoman administration offer crucial insights for modern policymaking. Understanding these connections can help contemporary Turkish-African relations move beyond economic interests to embrace culturally

informed, historically rooted diplomacy. Moreover, the article underscores the importance of integrating indigenous perspectives into regional governance models to foster long-term stability in the Sahara and Sahel regions. Turkey's reengagement with Africa, if aligned with historical affinities and local dynamics, holds the potential to reshape diplomatic and strategic balances in a post-colonial context.

İNCELEME MAKALESİ/REVIEW ARTICLE

SUDAN SİNEMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNCEL DURUMU ÜZERİNE
BİR İNCELEME

THE HISTORICAL DEVELOPMENT AND CURRENT STATE OF SUDANESE CINEMA*

Hassan Abdallah Mohammed ALI**

Yunus NAMAZ***

Öz: Afrika sineması, sömürgecilik sonrası kültürel yenilenme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kıta, ülkeden ülkeye değişen insani ve kültürel zenginlikleriyle sinema alanında çeşitli deneyimlere olanak tanımıştır. Bu bağlamda Sudan sineması, 20. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında önemli bir gelişim evresine tanıklık etmiştir. Sinema, Sudan toplumu için temel bir aydınlanma aracı haline gelmiş; özellikle 1970'ler, akademisyenlerce bu alanın "altın çağı" olarak nitelendirilmiştir. Bu dönem, İbrahim Malasi'nin yönettiği ve 1970'te gösterime giren *Hopes and Dreams* (Umutlar ve Hayaller) adlı ilk Sudan uzun metrajlı filmiyle başlamıştır. Film, Atbara'da çekilmiş ve Sudan sinemasının sembolik bir dönüm noktası olmuştur. Ancak ülkede gösterilen ilk film, İsviçreli yönetmen David Schmidt'in 1910'da çektiği *Swiss Documentary* (İsviçre Belgeseli) adlı yapımdır. Bu film, 1912'de El-Obeid şehrinde sergilenerek sömürge dönemi Sudan sinema tarihinin başlangıcı kabul edilmiştir. Sudan'da uzun metrajlı film çekimleri 1962'de başlamış ve sanatsal açıdan öncü girişimlerle deneysel bir zemin oluşturulmuştur. Ne var ki, 1956'da İngiltere'den bağımsızlığını kazanan ülkede siyasi çalkantılar ve ideolojik çatışmalar, sinema sektörünün çöküşüne yol açmıştır. 1970'lerdeki kısa süreli canlanmaya rağmen, takip eden yıllarda ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle film üretimi önemli ölçüde azalmıştır. Günümüzde Sudan sineması, beklenen seviyeye ulaşamamış olsa da yerel yapımcılar reformist bir sinema anlayışı inşa etme çabasıdadır. Drama ve komedi dizileriyle Afrika Boynuzu ve Arap dünyasında sınırlı bir etki alanı yaratan Sudan, sinema endüstrisinin gelişimi için potansiyel barındırmaktadır. Bu çalışma, Sudan sinemasının doğuşunu, tarihsel dönemlerini ve güncel durumunu Arapça, İngilizce ve Türkçe akademik kaynaklar, süreli yayınlar ve elektronik materyaller üzerinden literatür taraması yöntemiyle analiz etmektedir. Sudan'da sinemanın dört evrede (sömürge öncesi, bağımsızlık sonrası, altın çağ ve modern dönem) ele alındığı çalışmada, sektörün öncü isimlerinden söz edilmiş ve ülkede sinema alanında karşılaşılan engeller detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afrika Sineması, Sudan Sineması, Postkolonyal, Afrika Boynuzu

Abstract: African cinema emerged as part of the postcolonial cultural revitalization process. The continent's diverse cultural and social dynamics across nations have fostered varied cinematic experiences. In this context, Sudanese cinema underwent significant development during the 1960s and 1970s. Cinema became a key medium for cultural enlightenment in Sudanese society, with scholars regarding the 1970s as its "golden age." This era began with *Hopes and Dreams* (1970), the first Sudanese feature film directed by Ibrahim Malasi. Filmed in Atbara, it marked a symbolic milestone in Sudanese cinema. However, the first film ever screened in Sudan was *Swiss Documentary* (1910) by Swiss director David Schmidt, shown in El-Obeid in 1912, marking the inception of colonial-era cinema in the country. Feature film production in Sudan started in 1962, with pioneering artistic initiatives establishing an experimental foundation. However, political turmoil and ideological conflicts following independence from Britain in 1956 led to the decline of the cinema sector. Despite a brief resurgence in the 1970s, film production significantly decreased in subsequent decades due to economic and political instability. Although Sudanese cinema has yet to reach its full potential today, local filmmakers strive to develop an innovative cinematic vision. Although underdeveloped, Sudan's drama and comedy series have gained limited influence in the Horn of Africa and the Arab world, indicating untapped potential for industry growth. This study analyzes the origins, historical phases, and current status of Sudanese cinema through a literature review of Arabic, English,

* Geliş Tarihi: 23.04.2025, Kabul Tarihi:24.05.2025. DOI:10.54132/ akaf.1681691

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi, hassanabdallah158@gmail.com ORCID: 0000-0002-3592-4970.

*** Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, prayeryunus@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8678-3813.

Ali, H. A. M. ve Y. Namaz (2025). "Sudan Sinemasının Tarihsel Gelişimi ve Güncel Durumu Üzerine Bir İnceleme". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 7(1), 22-30.

and Turkish academic sources, periodicals, and electronic materials. Examining four distinct periods (pre-colonial, post-independence, golden age, and modern era), the work highlights key pioneers and elaborates on the challenges faced by the industry.

Keywords: African Cinema, Sudanese Cinema, Postcolonial, Horn of Africa

Giriş

Sinema, günümüzde toplumda kültürel farkındalığı artıran popüler ve etkili bir araç haline gelmiştir. Dünya genelinde sinema, artık yalnızca bir eğlence formu olarak değil, aynı zamanda kalkınmanın önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmekte; sinema aracılığıyla her kalkınma programına kültürel ve görsel bir boyut kazandırılmaktadır (Qanat, 2017: 3). Bu bağlamda, sinema alanındaki projelere özel bir önem atfedilmektedir. İnsan hissiyatının en yoğun katmanlarıyla başa çıkmanın bir yolu olarak sinema; tiyatro, müze ve diğer sanat dalları gibi yeni düşüncelerin gelişmesine olanak tanıyan bir mecra işlevi görmektedir.

Bu genel çerçevenin ardından Sudan özelinde sinemanın tarihsel gelişimine bakıldığında birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi sinemanın, post-kolonyal dönemde kültürel bir yenilenme sürecini temsil ettiği görülmektedir. Sömürge politikaları döneminde Afrika toplumları yaratıcı olmayan, yalnızca tüketici konumunda gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak 1960’larda başlayan sömürgecilikten kurtuluş hareketleriyle birlikte, “Afrika Afrikalılar için” sloganı etrafında şekillenen sinematik bir bağımsızlık süreci doğmuştur. Nitekim Sudan’a sinemanın ilk olarak 1912 yılındaki İngiliz işgaliyle girdiği kabul edilmekte olup (Hayaty-Yin vb., 2021: 270), bu tarihten itibaren sinema, Sudan toplumu için dış dünyaya açılan bir pencere işlevi görmeye başlamıştır.

Bu süreçte Sudanlılar, sinema ile olan ilişkilerini sürdürmüş, bir yandan yabancı filmleri izlemeye devam etmişler, 1949 yılında “Sudan Film Birimi”nin kurulmasıyla birlikte yerel sinema deneyimlerine adım atmışlardır. Bu girişim, tamamen Sudan yapımı belgesel filmlerin üretildiği yeni bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir. Aynı dönemde, İngiliz sömürge yönetimi altında, propaganda ve tanıtım filmleri üreten bir kamu ofisinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ancak 1956 yılında Sudan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte ülkedeki sinema salonlarının sayısı yaklaşık 30’a ulaşmıştır.

Sudan’ın sinema ile tanışıklığı yeni bir olgu değildir. Özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda ülkede dikkat çekici sinemasal üretimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ne var ki, 1990’lı yıllardan itibaren devletin uygulamaya koyduğu sıkı denetim ve sansür politikaları bu gelişimi kesintiye uğratmıştır. 2000’li yıllarla birlikte, Sudan sinemasının güncel durumu ve geleceği üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Çalışmanın temel amacı, Sudan sinemasının güncel seyrini analiz etmek, sanatsal üretim alanında yaşanan sorunları ortaya çıkarmak ve bu sorunlara karşı geliştirilen çözüm stratejilerinin neler olduğunu göstermektir. Sudan sinemasındaki duraksamanın, yeni sinemacılar ve yaratıcı çabalarla aşılabileceği; sinemanın yeniden ayağa kaldırılabilmesi düşüncesi, bu çalışmanın temel varsayımlarından birini oluşturmaktadır.

Bugün Sudan’daki sinema ortamı oldukça sınırlı görünse de, ülkenin sinema geçmişi kayda değer başarılarla doludur (Alsiddiq, 2020: 34). Her ülkenin derin ve çok katmanlı bir sinema tarihi olduğu göz önüne alındığında, bu çalışmada Sudan’da film üretiminin hangi dönem ve koşullarda gerçekleştiğine dair sorulara da yanıtlar aranacaktır. 1960–1970 yılları arasında Sudan’da sinema izleyici sayısının aylık iki milyona ulaştığı tespit edilmiştir; ancak çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle bu ivme sürdürülememiş ve sinema sektörü gerilemeye başlamıştır.

Afrika sineması bağlamında Türkçe literatürdeki kaynak sınırlılığı ve Sudan sineması özelinde yapılan çalışmaların azlığı, bu çalışmanın ortaya çıkış motivasyonunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın amacı, Sudan sinemasının tarihsel gelişim sürecini dönemler hâlinde ortaya koymak ve literatüre katkı sunmaktır. Bu doğrultuda çalışma, ilgili alanda araştırma yapacak akademisyen ve sinema araştırmacılarına bir referans kaynağı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada yöntem olarak literatür taraması tercih edilmiştir. Bu yöntem, konu hakkında kapsamlı ve güvenilir bilgi edinmeyi mümkün kılmakta; aynı zamanda doğrudan erişimin mümkün olmadığı kurum ve kaynaklardan da bilgi sağlamaya olanak tanımaktadır. Literatür taraması, farklı kaynakların incelenmesi yoluyla geçerlilik ve güvenilirliği yüksek verilerin elde edilmesini sağlamaktadır.

Bu çalışma, üç temel bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde konuyla ilgili literatüre yer verilmiş; ikinci bölümde Sudan'da sinemanın doğuşu ve tarihsel gelişimi ele alınmış; üçüncü ve son bölümde ise günümüz Sudan sinemasının mevcut durumu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, Sudan sinemasının yalnızca kültürel bir ifade biçimi değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün bir aracı olarak nasıl konumlandığı ortaya konmuştur.

1. Sudan'da Tiyatronun ve Sinemanın Doğuşu

Sudan'da tiyatro, sinemanın gelişiminden çok daha önce varlık göstermiş ve sinemanın doğuşuna öncülük eden sanatsal bir alan olmuştur. 20. yüzyılın başlarında, özellikle sömürge dönemi bağlamında tiyatro ve sinema alanında çeşitli çalışmalar yapılmış, bu sanatların ortaya çıkışı teatral referanslarla desteklenmiştir. Sudan tiyatrosunun kökeni konusunda tiyatrocular arasında görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, bazı araştırmacılar tiyatronun temellerini dini ritüeller, halk gelenekleri ve sosyal pratikler gibi dramatik uygulamalarda aramaktadır.

Sudan tiyatrosunun gelişimi, Mısır ve İngiltere gibi dış kültürlerle etkileşim sonucu hız kazanmıştır. Özellikle 1880'li yıllarda okullarda düzenlenen öğrenci etkinlikleri, tiyatronun yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Mohammed Sharif Ali'nin Vatan Tiyatrosu: Sudan Tiyatrosu Tarihinden Hikayeler ve Anılar (1900-1980) adlı eserinde, tiyatronun gelişim süreci okullar, enstitüler ve üniversiteler düzeyinde ele alınmakta; kadınların, çocukların ve kukla tiyatrosunun bu gelişime nasıl dahil olduğu anlatılmaktadır (Ali, 2019: 39-80).

Bu noktada, tiyatronun ulusal bilinçle ilişkisi daha da önem kazanmaktadır. Abdelqader Ismail'in çalışması, bu baği tarihsel bir arka planla sunar. Abdelqader Ismail'in kaleme aldığı "Sudan'da Sömürgeciliğe Karşı Direnen Tiyatro" (1919-1946) adlı çalışmada, tiyatronun ulusal direniş hareketleriyle olan ilişkisi irdelenmiş, sanatçıların yetişmesi, edebi kulüplerin kurulması ve Hartum ile Omdurman gibi şehirlerde tiyatro yoluyla ulusal kimliğin nasıl ifade bulduğu aktarılmıştır (İsmail, 2019: 5-74).

Modern Sudan tiyatrosunun belgelenmiş tarihsel süreci, Youssef Aidabi'nin Sudan Tiyatro Rehberi adlı eserinde ele alınmaktadır. Bu kaynakta 1905-1915 yılları arasında Hartum'da halk tiyatrosunun gelişimi, oyun metinleri, yazarlar, editörler ve yönetmenlerin katkılarıyla birlikte detaylandırılmış; ancak bölgesel tiyatrolar hakkında sınırlı bilgiye ulaşıldığı ifade edilmiştir. Aidabi ayrıca, 1881-1903 yılları arasında ve sonrasında toplam 810 tiyatro eseri üretildiğini belirtmektedir (Aidabi, 2018: 123).

Sudan'da tiyatronun gelişiminde, İngilizler tarafından kurulan ve sonradan Hartum Üniversitesi'ne dönüşen Gordon Memorial College önemli bir rol oynamıştır. Bu kurum, öğrencilerin tiyatro oyunları sahnelediği ilk merkezlerden biri olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ise, akademik eğitim alan sanatçılar ve sivil müzik grupları tiyatro hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır (İsmail, 2019: 20). Sudan sinemasının doğuşu da bu tiyatral zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu sürecin öncülerinden biri olarak kabul edilen Prof. Kamal Mohamed Ibrahim'in Sudan'da Sinema: Dünü, Bugünü ve Geleceği adlı kitabı, Sudan sinemasının erken dönemlerine ışık tutmakta ve bu alanın gelişimine dair önemli bilgiler sunmaktadır (İbrahim, 2003: 5-90).

Afrika sinemasının bilinç yaratmadaki rolü üzerine yazılan önemli eserlerden biri olan Ahmed Mohammad Othman İdris'in Afrika Sinemasının İnsanların Farkındalığını Artırmadaki Rolü adlı kitabında, sinema, tiyatro ve sanat gibi alanların Afrika halkları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. İdris, sinemanın 1912 yılında ilk kez Mısır ve Sudan'da başladığını ve zamanla tüm Afrika'ya yayıldığını belirtmektedir (İdris, 2017: 5-90). Sudan sinemasının ilk uzun metrajlı film süreci ise Hisham

Mohammad Abbas Zakaria'nın Umutlar ve Hayaller: Sudan'daki İlk Uzun Metrajlı Film adlı eserinde, 1963-1970 yılları arasındaki gelişmelerle birlikte analitik bir tarihsel incelemeye tabi tutulmuştur (Zakaria, 2013: 11-143).

Türkiye'de Afrika sineması üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olsa da, Yunus Namaz'ın Afrika Sineması adlı eseri, sömürge-sonrası söylemler bağlamında Afrika sinemasını değerlendirmektedir. Özellikle Sahra-altı Afrika'dan Senegalli yönetmen Ousmane Sembene'nin filmleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir (Namaz, 2022: 156). Muzaffer Musab Yılmaz'ın Sömürgeден Küresele: Ulusötesi Afrika Sineması ve Abderrahmane Sissako adlı eseri, Afrika sinemasının ulusötesi boyutlarını irdelemekte ve Moritanyalı yönetmen Abderrahmane Sissako'nun sinemasını analiz etmektedir. Sissako'nun eserlerinin, yerel toplumsal sorunları evrensel temalarla buluşturarak Afrika sinemasına küresel bir boyut kazandırdığı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2020: 58-105).

Postmodern tiyatro deneyimleri açısından önemli bir kaynak olan Maysoon Mohamed Abdulhamid'in Sudan Tiyatrosunda Postmodern Deneyimler (1980-2018) adlı kitabı, yerel tiyatro gruplarının kültürel çoğulculuk bağlamındaki çalışmalarını incelemekte ve postmodern anlayışın Sudan tiyatrosuna nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır (Abdulhamid, 2018: 11-91). Tüm bu çalışmalar, Sudan'da tiyatronun ve sinemanın birbirini besleyen iki sanat dalı olarak geliştiğini göstermektedir. Sömürgecilik, yerel kültür, eğitim kurumları ve postmodern deneyimler Sudan sahne sanatlarının hem tarihsel hem de sosyopolitik gelişiminde belirleyici rol oynamıştır.

2. Sudan Sinemasının Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Sinemanın Afrika kıtasındaki serüveni, Batı merkezli bakışın gölgesinde uzun süre ihmal edilmiş; fakat her biri kendi tarihsel, kültürel ve politik bağlamında şekillenen sinema gelenekleri, kıtanın sömürgecilik sonrası kimliğini yeniden inşa sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Sudan sineması, hem Afrika içi çeşitliliğin hem de sömürge sonrası hafızanın önemli bir taşıyıcısı olarak öne çıkmaktadır. Sudan, coğrafi olarak Arap ve Afrika kültürlerinin kesişim noktasında yer almasıyla birlikte, sinema dili açısından da bu çok katmanlı kimliğin yansımalarını taşır (Adil, 2017: 5).

Sudan'da sinemanın tarihsel serüveni, dört ana döneme ayrılarak incelenebilir: İlk Dönem (1903–1920), Tiyatrocular Dönemi (1920–1949), Sinemacılar Dönemi (1949–1989) ve Çöküş Dönemi (1989–2019). Her bir dönem, sinemanın yalnızca teknik ve estetik bir gelişim değil, aynı zamanda politik bir duruş, kültürel bir hafıza ve toplumsal bir direniş biçimi olarak şekillendiğini gösterir.

A. İlk Dönem (1903–1920): Sömürge Gölgesinde Beyazperde

Sudan topraklarında sinemanın ilk izlerine 1903 yılında rastlanır. Bu dönem, İngiliz-Mısır yönetiminin hüküm sürdüğü, sinemanın tamamen Batı menşeli ve propaganda amaçlı gösterimlerle sınırlı olduğu bir dönemdir. Khartoum'daki bazı İngiliz kulüplerinde ve askeri garnizonlarda düzenlenen film gösterimleri, yerli halka değil, daha çok sömürge görevlilerine hitap ederdi. Bu yıllarda sinema, halkla değil, gücü elinde bulunduranlarla bir arada anılır; ekran, izleyenin değil, iktidarın aynasıdır.

Sinemanın halka ulaşması ancak seyyar projeksiyon makineleriyle mümkün olmuştur. Gösterimler çoğu zaman sessiz ve altyazısız filmlerle sınırlı kalmış, kültürel bağlamdan uzak, yabancı anlatılarla donatılmıştır. Sudanlıların sinemayla ilk karşılaşmaları, dolaylı, edilgen ve çoğu zaman anlaşılamayan bir görsel deneyim olarak kalmıştır.

B. Tiyatrocular Dönemi (1920–1949): Sahneden Perdeye Geçiş

1920'li yıllar, Sudan'da tiyatro sanatının canlandığı, entelektüel çevrelerin oluşmaya başladığı yıllardır. Bu dönemde tiyatro, bir eğitim ve bilinçlenme aracı olarak işlev görmüş, milliyetçi söylemlerin sahnede hayat bulmasına olanak tanımıştır. Tiyatrocular Dönemi, sinemaya geçişin altyapısını oluşturan kültürel bir uyanış dönemidir.

Bu dönemde birçok Sudanlı sanatçı, Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde tiyatro eğitimi alarak geri dönmüş; yazdıkları oyunlarla halkın kültürel hafızasında yer etmiştir. Tiyatronun görsel anlatım gücü, zamanla sinemaya olan ilgiyi artırmış; perdeye taşınan ilk anlatı biçimleri, tiyatro geleneğinin estetik ve retorik izlerini taşımıştır. Bu geçiş, aynı zamanda halkın “seyir kültürü”nün oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır.

C. Sinemacılar Dönemi (1949–1989): Yerli Sinemanın Uyanışı ve Altın Çağı

1949 yılı, Sudan sineması için bir dönüm noktasıdır. Bu yıl, İngiliz sömürge yönetiminin Sudan Film Birimi'ni kurmasıyla sinemanın kurumsal kimlik kazandığı bir başlangıçtır. İlk başta propaganda amacıyla kurulan bu birim, zamanla yerli yeteneklerin yetiştiği bir sinema okuluna dönüşür. Sudanlı teknisyenler, kameramanlar ve yönetmenler yetiştirilir. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde (1956), bu ekiplerin çektiği kısa belgeseller, köylere kadar ulaştırılarak halkla buluşturulmuştur.

1970'li yıllar ise Sudan sinemasının altın çağıdır.¹ Süleyman Mohamed İbrahim, Gadalla Gubara ve İbrahim Shaddad gibi isimler bu dönemin öncülerindendir. Filmleri yalnızca estetik kaygılar taşımaz; aynı zamanda toplumsal eleştiriler içerir. Shaddad'ın "Jagdpartie" (Av Partisi, 1964) adlı kısa filmi, alegorik diliyle hâlâ Afrika sinemasının başyapıtlarından biri kabul edilir. Bu filmler, Batı sinemasının sömürgeci bakışına karşı, Afrika'nın kendi anlatı biçimlerini geliştirmeye başladığı dönemin ürünleridir.

D. Çöküş Dönemi (1989–2019): Sessizlik, Yasaklar ve Sürgün

1989 yılında Ömer el-Beşir rejiminin iktidara gelmesiyle birlikte, Sudan sineması derin bir sessizliğe gömülmüştür. Şeriat yasalarının gölgesinde sinema salonları kapatılmış, film gösterimleri yasaklanmış ve birçok yönetmen sansürle karşı karşıya kalmıştır. Devletin ideolojik kontrolü altında sanatın nefes alması imkânsız hale gelmiş, pek çok sinemacı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu yıllar, yalnızca fiziksel olarak değil, kültürel olarak da sinemanın çöküşüne tanıklık eder. Yıkılan salonlar, boşalan stüdyolar ve susturulan kameralar, bir halkın görsel hafızasının yitip gittiği yılların sessiz tanıklarındır. Ancak diaspora Sudanlı sanatçılar, bu karanlık dönemde bile hikâyelerini anlatmaktan vazgeçmemiştir. Avrupa'da ve Arap coğrafyasında çekilen belgeseller, bu dönemin travmalarını kayıt altına alan önemli belgeler olmuştur (Bushraa, 2014).

E. Diriliş ve Dijital Dönüşüm Dönemi (2019 ve sonrası)

2019 yılında Ömer el-Beşir rejiminin devrilmesiyle birlikte Sudan'da yalnızca politik değil, kültürel anlamda da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönüşüm, uzun yıllardır susturulmuş seslerin yeniden yükseldiği; yasaklanmış perdelerin birer birer açıldığı bir “diriliş” sürecidir. Bu dönemde sinema, sadece bir sanat formu olarak değil, aynı zamanda özgürlük arayışının, hafızanın ve kolektif umudun sembolü haline gelir. Sudanlı genç sinemacılar, dijital teknolojilerin sağladığı olanaklarla geleneksel yapım engellerini aşmış; düşük bütçelerle ama yüksek estetik duyarlılıkla filmler üretmeye başlamıştır. Bu dijital dönüşüm, yalnızca teknik bir gelişim değil; aynı zamanda sinemanın demokratikleşmesi, anlatının merkezine halkın geri dönüşüdür.

Bu dönemin önemli figürleri arasında Amjad Abu Alala ve Hajooj Kuka gelir. Yeni sinema kuşağının en dikkat çekici isimlerinden biri, 2020'de vizyona giren *You Will Die at Twenty* ve 2023 yapımı *Elveda Julia* filmleriyle öne çıkan Amjad Abu Alala'dır. Film, hem görsel estetiği hem de hikâyesinin şiirselliğiyle Sudan sinemasını uluslararası platformlara taşımış; Venedik Film Festivali'nde ödül kazanarak ülke sineması adına bir ilki gerçekleştirmiştir. Bir diğer önemli yönetmen Hajooj Kuka,

¹Bu dönemde üretilen uzun metrajlı filmlerden bazıları şunlardır: *Dreams and Hopes* (1970), *Shuruq* (1974), *The Wedding of Zein* (1976), *Tajouje* (1980), *Rihlat Uyun* (1983) ve *Barakatul Sheikh* (1998). Aynı dönemde, 1980'li yıllara kadar *Cobar*, *Al-Wataniya*, *Al-Thawra* ve *Halfaya* gibi sinema salonları aracılığıyla sinema kültürü ülkede yaygınlık kazanmıştır

özellikle 2014 yapımı *Beats of the Antonov* adlı belgeseliyle savaş, kimlik ve müziğin iç içe geçtiği bir direniş anlatısı sunmuştur.

Yeni dönem Sudan sineması, geçmişin acılarını bir miras olarak taşıırken, geleceğe yönelik umutları da sahneye davet eder. Bu sinema dili, artık yalnızca politik olanı değil; gündelik olanı, kadını, çocuğu, doğayı, hafızayı ve kaybolan ritüelleri de anlatının merkezine alır. Kadın yönetmenlerin görünürlüğü artar, kolektif yapım modelleri güçlenir, uluslararası festivallerle kurulan köprüler, Sudanlı sinemacıların seslerini küresel ölçekte duyurmalarına olanak tanır.

4. Günümüz Sudan Sineması

Sudan sineması, uzun ve parlak geçmişine rağmen, zamanla çeşitli krizlerle karşılaşmış ve bu süreçte ciddi zorluklar yaşamıştır. Ancak son otuz yılda sinemaya yönelik her türlü kısıtlama ve baskıya rağmen, Sudanlı sinemacılar alternatif yöntemler geliştirmeye, yeni kurumlar kurmaya ve yaratıcı çözümler üretmeye devam etmişlerdir. Bu bağlamda Sudan Film Factory gibi kuruluşlar, genç yönetmenler için önemli eğitim fırsatları sunmuş ve Sudan'daki sinema üretiminin yeniden canlanmasına katkı sağlamıştır (Factory, 2014: 2). Film Factory, Sudan'a sinemayı geri getiren en başarılı yapıları arasında sayılmaktadır (Alsir, 2020: 5).

2019 Aralık devrimi, Sudan sineması için önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu dönemde, sinema hem toplumsal anlamda özgürlük, barış ve adalet gibi temaları işlerken, diğer yandan diktatörlük ve baskı rejimlerinin eleştirisine odaklanan yapımlar artmıştır. Devrim sonrası, sinema sektörü başlangıçta sağlık koşulları ve altyapı eksiklikleri nedeniyle kesintiye uğramış olsa da, alternatif üretim yöntemleri ve yeni anlatım biçimleri hızla ortaya çıkmış ve sektör yeniden ivme kazanmıştır (Alsiddiq, 2020: 4).

2022 yılında Sudan Independent Film Festival gibi etkinlikler, Sudanlı yönetmenlerin ulusal ve uluslararası alanda tanınmasına olanak sağlamıştır. Bu festivalde İbrahim Shaddad, Suleiman Mohammed İbrahim ve Tayeb Mehdi gibi yönetmenler, Sudan sinemasının geleceğine dair umut verici yapımlar sergilemiştir. Sudan Film Factory ise 2010 yılından bu yana, dünya çapında profesyonellerin katılımıyla 30'dan fazla ileri düzey eğitim atölyesi düzenlemiş ve sinema eğitimi alanında önemli katkılar sunmuştur (Factory, 2014: 2).

Sudan'daki devrimi anlatan *Al-Sadd* filmi, Lübnanlı yönetmen Ali Shri tarafından çekilmiştir (Mari, 2023: 3). Bu film, 2019'daki Sudan ayaklanmasını, Nil alüvyonlarında çalışan genç bir işçinin gözünden farklı bir perspektiften ele almaktadır. Sudan'ın devrim sürecini sinematik bir bakış açısıyla anlatan bu film, yeni nesil yönetmenlerin devrimci bir ruha sahip olduklarını ve sinemayı toplumsal dönüşüm için bir araç olarak kullanmayı benimsediklerini göstermektedir (Saeed, 2022: 2).

Sudan'daki genç yönetmenler, film üretiminde uluslararası takdir kazanan çalışmalara imza atmaktadır. Hartum Avrupa Film Festivali, gençlerin önemli bir rol üstlendiği ve dikkat çeken bir festival olmuştur. Bu festivale katılan on üç film, her iki cinsiyetten gençlerin ortak yapımcılığında hayata geçirilmiş ve küresel alanda büyük bir popülerlik kazanmıştır (Alghad, 2021: 4).

Son yıllarda Sudan sineması, uluslararası alanda büyük bir ivme kazanmıştır. "*Al-Sit*", "*Al-Talamiz Walsalasil*" ve "*A Handful of Dates*" gibi kısa filmler, Sudan'da yaşanan toplumsal gerçeklikleri cesur bir şekilde ele almış ve uluslararası festivallerde ödüller kazanmıştır. Ayrıca, "*Toubah Lahounna*", "*Talking About Trees*" ve "*Khartoum Offside*" gibi filmler de bölgesel ve uluslararası festivallerde geniş ilgi görmüş ve Sudan sinemasına önemli katkılarda bulunmuştur (Suleiman, 2022: 2). 2020 yılında Suzannah Mirghani yönetimindeki kısa drama filmi "*Al-Sit*" ödüller kazanarak dikkat çekmiştir. Aynı yıl, Sudanlı yönetmen Mohamed Kordofani'nin yazıp yönettiği "*Goodbye Julia*", 76. Cannes Film Festivali'nin Belirli Bir Bakış yarışmasına seçilen ilk Sudan filmi olma başarısını göstermiştir. Film, savaşın dehşetini ve toplumsal dinamikleri ele alarak büyük beğeni toplamıştır.

Sudan sineması, genç neslin yaratıcı bakış açıları ve yenilikçi anlatım biçimleriyle büyük bir dönüşüm

geçirmektedir. Sudanlı yönetmenler, karşılaştıkları zorluklara rağmen, sinemanın toplumsal, kültürel ve politik bir araç olarak önemini kavrayarak bu alanda ilerlemeyi sürdürmektedirler. Günümüz Sudan sineması, sadece Afrika'nın değil, tüm dünyanın sinema sahnesinde önemli bir yere sahip olma yolunda ilerlemektedir. Sonuç olarak, günümüz Sudan sineması, toplumsal ve kültürel anlamda büyük bir değişim yaşamakta ve dünya çapında önemli bir yer edinmektedir. Bu süreçte, sinemacılar sadece ulusal sorunları değil, küresel meseleleri de sinematik bir biçimde ele almaktadırlar. Sudan sinemasının geleceğinin, yeni nesil yönetmenlerin yaratıcı yaklaşımlarıyla şekillenmeye devam edeceği söylenebilir.

Sonuç

Kökenleri Afrika kıtasında 4. yüzyıla kadar dayanan Tevarik kabileleri, Sahra'nın gerçek sahipleri ve özgür milleti olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bireysel olarak özgürlüklerine düşkün olan Tevarikler tarihte hiçbir dönemde yerleşik hayata tam anlamıyla geçmemişlerdir. Asgari geçim şartları ve zorlu bir coğrafyada varlıklarını devam ettirmişler ve ağırlıklı olarak geçimlerini hayvancılık ve ticaret kervanlarının koruyuculuğundan sağlamışlardır. Aile yapılarında kadın öncelenmiş, nesep babadan değil anneden intikal etmiş, çocukların eğitiminden babalar değil anneler sorumlu olmuştur. Kabileler halinde hareket etmişler ve bölgeleri itibarıyla kabile konfederasyonları kurmuş, başlarında da amenukallar görev almıştır. İslamiyet'ten önce farklı dinleri kabul etmiş olsalar da kendi yerel din ve geleneklerini büyük oranda muhafaza etmişlerdir. Özellikle Murabıtlar döneminde aralarında İslamiyet yayılmış, çoğunluğu Müslüman olmuştur. Bugün hala kabile geleneklerini yaşatmaktadırlar.

19. yüzyılın ikinci yarısı itibarı ile bölgede nüfuzunu kaybeden Osmanlılar, Fransa yayılcılığına karşı Tevarikleri desteklemişlerdir. Tevarikler ve manevi yönü itibarı ile Senusi tarikatı her zaman Osmanlı'ya sadakat ile bağlı kalmışlardır. Bu süreçte Tevarik direncinin kırılmadan Sahra transit ticaretini kontrol altına almanın imkansız olduğunu anlayan Fransızlar, Tevarik kabileleri arasındaki anlaşmazlıkları körüklemişler ve kendi saflarına çektikleri kabileleri silahlandırarak birbirleri ile çatışmaya girmelerine sebep olmuşlardır. 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan çıkması ile Tevarik direnci devam etmekle birlikte yoğunluğunu kaybetmiştir.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurulan sömürge devletleri ve 1960'ta görünürde bağımsızlığını kazanan bağımsız Nijer ve Çad'da Fransa eksenli ayrıştırmacı politikalar devam etmiştir. Tevarik kabileleri Afrika'da sosyal, ekonomik ve siyasi baskılarla göçe zorlanmış ve hiçbir ülke içerisinde siyasi yapı teşkil edecek çoğunluğa ulaştırılmamıştır. Bu göçler neticesinde daha iki asır önce özgür oldukları kendi topraklarında mülteci kamplarında yaşamaya zorlanmışlardır. Merkezi hükümetlere isyan ettiklerinde ise bunun bedellerini çok ağır ödemişlerdir. Bu problemlerin henüz çözülebilmeye başladığını söylemek imkansızdır. Son yıllarda Burkina Faso, Mali ve Nijer'de yapılan darbeleri ise Fransız karşıtlığı yanında Sahra altı alanda, Türkiye ve Rusya gibi ülkelerin nüfuzlarını arttırdıkları şeklinde okumak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Abdulhamid, Maysoon Mohamed (2018). *2018 – 1980 السودان المسرح في الحداثة ما بعد الحداثة في السودان (Sudan tiyatrosunda postmodern deneyimler 1980-2018)*. Khartoum: Youssef Aidabi Center for Artistic and Media Production, s. 11-91.
- Adil, Samah (2017). *إنشاء المسرح العربي (6) .. أهتم بتطوير المجتمع السوداني بعد الإستقلال (Arap tiyatrosunun ortaya çıkışı (6) Bağımsızlıktan sonra Sudan toplumunun gelişimini önemi!)*. Kitabab: <https://124.im/sSmn6> (Erişim tarihi: 4.07.2023).
- Alghad, Ziryab (2021). *قفزة في السينما السودانية تتزامن مع التحول السياسي في البلاد (Sudan sinemasındaki sıçrama ülkedeki siyasi dönüşümle örtüşüyor)*. Alghad: <https://124.im/kGjbU> (Erişim tarihi: 13.03.2023).
- Ali, Badr Eldin Hassan (1977). *مسيرة المسرح في السودان (Sudan'da tiyatro kariyeri)*. Al-Nouri Library, s. 1-4.
- Ali, Mohammed Sharif (2019). *Vatan Tiyatrosu: Sudan Tiyatrosu Tarihinden Hikayeler ve Anılar (1900-1980)*. Şarika: Al-hayeh Al Arabiah lil Masrah. s. 39-80.
- Alsiddiq, Ziryab (2020). *السينما السودانية بين الأصالة والحداثة دراسة تحليلية تقويمية لفيلم "ستموت في العشرين" (Özgünlük ve modernlik arasında Sudan sineması "Yirmi Yaşında Öleceksin" filminin analitik ve değerlendirmeli bir çalışması)*. Tasees Center for Studies and Publications, 4.

- Alsir, Ahmed. (2020). *السنيما في السودان ، سطور في الماضي والحاضر وما يحمله المستقبل (Sudan'da sinema, geçmişten günümüze ve geleceğin getireceği çizgiler)*. Ahmed Elsir: <https://124.im/UTVjSMO> (Erişim tarihi: 4.05.2023).
- Aydabi, Yousif. (2018). *دليل المسرح السوداني : (المسرحيات. المؤلفون والمعدون. المخرجون. yazarlar ve hazırlayıcılar, yönetmenler)*. Khartoum: Youssef Aidabi Center for Artistic and Media Production, s. 10-123.
- Aydın, Oya Şakı. (2005). Afrika'da Sinema Serüveni ve Cinéma Beur Akımı. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, s. 89-102.
- Beshr, Hani. (2022). *سينمائيون واعدون بلا سينما في السودان (Sudan'da sinemasız gelecek vaat eden sinemacılar)*. Aljazeera: <https://124.im/hw8v> (Erişim tarihi: 13.03.2023).
- Bushraa, Mahfuz. (2014). 30 "ليوني: الثقافة السودانية في قبضة الإنقاذ" (30 Haziran: Sudan kültürü "Alinkaz" pençesinde). Alaraby: <https://124.im/RMot> (Erişim tarihi: 13.04.2023).
- Factory, Sudan Film (2014). *حول سودان فلم فاكستوري (Sudan Bağimsız Film Festivali)*. Sudan Film Factory: <https://siff-sd.com/ar/about-sff.php> (Erişim tarihi: 13.03.2023).
- Hayaty, Abubaker Elsiddig Ahmed Elmustafa Elsheikh, Chenji Yin, Zakir Ullah, Safia Yahya Hamed Ahmed, Tian He. (2021). Sudanese Cinema: Past, Present and Future. *Scientific Research Publishing*, s. 268-282.
- Hurr, Luay (2017). *السنيما في السودان .. محاولات للنهوض من تحت ركام الإهمال (Sudan'da sinema... ihmalin yıkıntılarından ayağa kalkmaya çalışıyor)*. Altaghyeer: <https://124.im/BHPvEO> (Erişim tarihi: 29.03.2023).
- Ibrahim, Kamal Mohammad (2003). *السنيما في السودان : ماضيها، حاضرها، ومستقبلها (Sudan'da sinema: geçmişi, bugünü ve geleceği)*. الخرطوم: Arwaqa Foundation for Culture and Science 5-90.
- Idris, Ahmed Mohammad Othman (2017). *دور السينما الأفريقية في رفع وعي الشعوب (Afrika sinemasının insanların farkındalığını artırmadaki rolü)*. London: Noor Publishing.
- Ismail, Abdelqader Ahmed Abdallah (2019). *كتاب المسرح المقاوم للاستعمار في السودان (1919- 1946) (Sudan'da sömürgecilğe karşı direnen tiyatro kitabı)*. الخرطوم: Youssef Aidabi Center for Artistic and Media Production, s. 2-74.
- Klaassen, Linda; Ibrahimova Mila. (2022). *African film: A booming industry*. Unesco: <https://en.unesco.org/courier/2022-1/african-film-booming-industry> (Erişim tarihi: 15.03.2023).
- Magdy, Sami (2020). *رياح التغيير في السودان تزيح الغبار عن الإنتاج السينمائي (Sudan'daki değişim rüzgarları sinema prodüksiyonunun tozunu alıp götürüyor)*. Alarab: <https://124.im/qzWrMda> (Erişim tarihi: 15.10.2023).
- Mari, Zahra (2023). *فيلم "Ali Shri'nin "Elsad" filmi en basit hayalleri tarafından ezilen bir kişinin etrafında dönüyor (Bu akşam nerede أين تسهر هذا المساء" .. ليالي الخرطوم "الموحشة" تنتهج بعودة السينما (تقرير) "*. Al-Quds Al-Arabi: <https://124.im/fE5PX9> (Erişim tarihi: 10.10.2023).
- Mohammed, Abutaleb. (2022). *المسرح السوداني في أربعة أعوام مضطربة 2018 (Dört çalkantılı yılda Sudan tiyatrosu 2018-2022)*. Democrat Sudan: <https://124.im/6tYj2wr> (Erişim tarihi: 27.3.2023).
- Moneim, Bahram Abdel. (2019). *"Bu akşam nerede أين تسهر هذا المساء" .. ليالي الخرطوم "الموحشة" تنتهج بعودة السينما (تقرير) "*. AA: <https://124.im/aKAHQru> (Erişim tarihi: 21.3.2023).
- Mustafa, Saladin (2015). *السينما السودانية منذ عام من العزلة (Sudan sineması Yüzyıllık izolasyonu)*. Alquds: <https://124.im/LgMtVIn> (Erişim tarihi: 4.4.2023).
- Namaz, Yunus. (2022). *Afrika Sineması: Ousmane Sembene Filmografisine Giriş*. Ankara: Afrika Vakfı Yayınları.
- Qanat, Mohammad (2017). *النادي الثقافي بقتفي مراحل تطور السينما السودانية .. والمشاركون يبرزون تحديات التطوير (Kültür kulübü, Sudan sinemasının gelişim aşamalarının izini sürer ve katılımcılar, gelişimin zorluklarını vurgular)*. Alroya: <https://124.im/Nh4Ou7> (Erişim tarihi: 5.10.2023).
- Qarni, Mohammad Abdulrahim (2010). *سبع (Sudan tiyatrosunun başlangıcı) (ملتی الشارقة السابع)*. The Seventh Sharjah Forum for Arab Theater, s. 1-5.
- Reports, Beam (2022). *السينما السودانية .. كيف يسهم ماضيها العربي في استشراف آفاق جديدة بعد الثورة ؟ (Sudan sineması.. Kadim geçmiş, devrim sonrası yeni ufuklar keşfetmeye nasıl katkı sağlıyor?)*. Beam Reports: <https://124.im/4zeLh> (Erişim tarihi: 13.10.2023).
- Saeed, Atif Alhajj (2022). *الفيلم السوداني اللبناني «السذ» في مهرجان كان السينمائي (Sudan-Lübnan filmi "Alsit" Cannes Film Festivali'nde)*. Qannaass: <https://124.im/5OryCl> (Erişim tarihi: 13.10.2023).
- Senna, Nasser Ahmed (2021). *السينما السودانية (Sudan Sineması)*. Almkala: <https://124.im/6B27yO4> (Erişim tarihi: 4.10.2023).
- Suleiman, Najla (2022). *24 مايو: عرض الفيلم السوداني السد ضمن فعاليات مهرجان كان (24 Mayıs: Sudan yapımı Al-Sadd filmi Cannes Film Festivali'nde gösterildi)*. Sadaa Elbalad News: <https://www.elbalad.news/5286693> (Erişim tarihi: 13.10.2023).
- Yılmaz, Muzaffer Musab (2020). *Sömürgeci Küreselleşme Ulusötesi Afrika Sineması ve Abderrahmane Sissako*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Zakaria, Hisham Mohammad Abbas (2013). *مال وأحلام: الفيلم السينمائي الروائي الأول في السودان (Hopes and Dreams: Sudan'daki ilk uzun metrajlı film)*. Atbara: Arabian Printing & Publishing House.

Extended Abstract

This study provides a comprehensive analysis of Sudanese cinema, tracing its origins, evolution, and contemporary challenges. Rooted in post-colonial cultural renewal, Sudanese cinema emerged in the early 20th century, with film introduced in 1912 under British colonial rule. Early cinematic experiences were intertwined with theater (dating back to 1903), but the industry struggled to mature as an independent art form despite its rich heritage.

Professor Kamal Mohamed Ibrahim is highlighted as a foundational figure, advancing both the technical and cultural aspects of film production. However, Sudan's feature film output has remained limited. Recent internationally acclaimed works, such as *Goodbye Julia* and *You Will Die at Twenty* (titles italicized per academic conventions), have revitalized global interest, showcasing Sudan's storytelling potential and socio-political themes.

State censorship, particularly since the 1990s, has stifled creative expression and industry growth. Government neglect of infrastructure, funding, and education has further hindered progress. In response, filmmakers have turned to international collaborations and grassroots initiatives to bypass these barriers. The December 2019 Revolution marked a resurgence in cultural activism, with cinema becoming a medium for addressing social justice, identity, and political struggles. Women have been pivotal in this transformation, both on-screen and behind the camera.

A critical barrier remains the absence of specialized cinema education and training programs in Sudanese universities. Establishing dedicated institutions could nurture talent and develop technical expertise. Additionally, the lack of state incentives and coherent cultural policies has impeded sustainable industry development. Despite these obstacles, Sudanese films have gained global recognition, bridging local narratives with universal themes and sparking dialogue about national identity.

Contemporary Sudanese cinema is characterized by innovative storytelling that resonates globally, driven by youth aspirations for social change. Films now serve as a platform to connect Sudan with the world, articulating its struggles and cultural distinctiveness. While challenges persist—such as underfunding, censorship, and institutional gaps—the industry's resilience and international acclaim signal untapped potential. Strategic investments in education, infrastructure, and policy reform could transform Sudanese cinema into a thriving cultural and economic force.

Sudanese cinema stands at a crossroads, balancing historical constraints with emerging opportunities. Its growth hinges on both local and international support to cultivate talent, enhance resources, and amplify its voice within global cinematic discourse. By addressing systemic challenges, Sudan can harness cinema's power to reflect and shape its evolving socio-cultural landscape.

DERLEME MAKALESİ/REVIEW ARTICLE

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE KUZEYDOĞU SURİYE'DEKİ AŞİRETLERİN YURTTLARINA VE TOPRAKLA İLİŞKİLERİNE DAİR GENEL GÖZLEMLER

GENERAL OBSERVATIONS ON THE HOMELANDS OF TRIBES IN NORTHEASTERN SYRIA AND THEIR RELATIONS WITH THE LAND IN THE INTERWAR PERIOD*

Fatih Turgay ELDEM**

Öz: Makalenin ilk bölümünde İngiliz, Fransız ve Arap kaynaklarına dayanarak iki savaş arası dönemde Arap, Çeçen ve Kürt aşiretlerin Kuzeydoğu Suriye'deki yurtları haritalar üzerinde tesbit edilmiş ve aşiretler ve liderleri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Makalede bahsi geçen aşiretler Miran, Hasinan, Aliyan, Aşiti, Pınar Ali, Dakori, Mir Sinan, Milliye, Kiki, Şammar (Hursa ve Zor), Tay, Şarabi, Milli, Heverki, Çeçen ve İnguş aşiretleridir. Son bölümde de aşiretlerin toprakla ilişkileri üzerinde genel olarak durulmuştur. Kuzeydoğu Suriye'de ortakçılığın ve latifundyumların doğuş süreci özlüce ele alınmıştır. Kuzeydoğu Suriye'de mevcut aşiretler hakkındaki önyargılar nedeniyle, iki savaş arası dönemde bölgenin aşiret yapısı ve aşiretlerin toprakla ilişkileri konusunda Türk dilinde neredeyse hiç makale veya kitap bulunmamaktadır. Makale, yabancı dillerdeki bazı kaynakların içeriklerini Türk diline aktararak bölgenin iki savaş arası dönemi hakkında Türkçe literatürde bulunan önemli bir boşluğu doldurmada ilk adım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuzeydoğu Suriye, Aşiretler, Bölgesel Blok, Ulusal Blok, Latifundyumlar

Abstract: In the first part of the article, based on British, French and Arab sources, the homelands of Arab, Chechen and Kurdish tribes in Northeastern Syria during the interwar period are determined on maps and brief information is given about the tribes and their leaders. The tribes mentioned in the article are Miran, Hasinan, Alian, Ashiti, Pınar Ali, Daqori, Mir Sinan, Milliye, Kiki, Shammar (Khursa and Zor), Tai, Sharabi, Milli, Heverki, Chechen and Ingush tribes. In the last part, the relations of the tribes with the land are generally discussed. The emergence of sharecropping and latifundia in Northeastern Syria is briefly discussed. Due to prejudices about the tribes in northeastern Syria, there are almost no articles or books in the Turkish language on the tribal structure of the region and the tribes' relations with the land during the interwar period. The article will be a first step in filling an important gap in the Turkish literature on the interwar period of the region by translating the content of some foreign-language sources into Turkish.

Keywords: Northeastern Syria, Tribes, Regional Bloc, National Bloc, Latifundia

Giriş

1921 yılında BMM hükümeti ile Fransız hükümeti arasında yapılan Ankara Anlaşmasıyla Suriye sınırı, Yukarı Cezire (Kuzeydoğu Suriye) bölgesinde kabaca Bağdat demiryolu hattını takip ederek Nusaybin'e ulaşıyor ve buradan eski Roma yolunu takip ederek Ceziret ibn Ömer'e (Cizre) varıyordu. Lozan Antlaşmasıyla da söz konusu hat sınır olarak kabul edildi. Bu sınırla bölgede yaşayan birçok yerleşik, göçebe ve yarı göçebe aşiret ikiye bölündü veya göç yolları tıkandı. Arap veya Kürt olan bu aşiretler Miran, Hasinan, Aliyan, Aşiti, Pınar Ali, Dakori, Mir Sinan, Milliye ve Kiki idi. Sınır hattının 100 km güneyinde bölünmeden veya özgür kalan aşiretler ise Şammar (Hursa ve Zor), Tay ve Şarabi aşiretleriydi. Ayrıca burada Çeçen (Elistanhoy (boyu), Galgay-İnguş ve Nohçi-Çeçen) aşiretleri de bulunmaktaydı. Kemalist hükümetle anlaşamayan Milliler 1920'de, Heverkiler ise 1926'da neredeyse bütünüyle Türkiye'den Suriye tarafına geçeceklerdi.

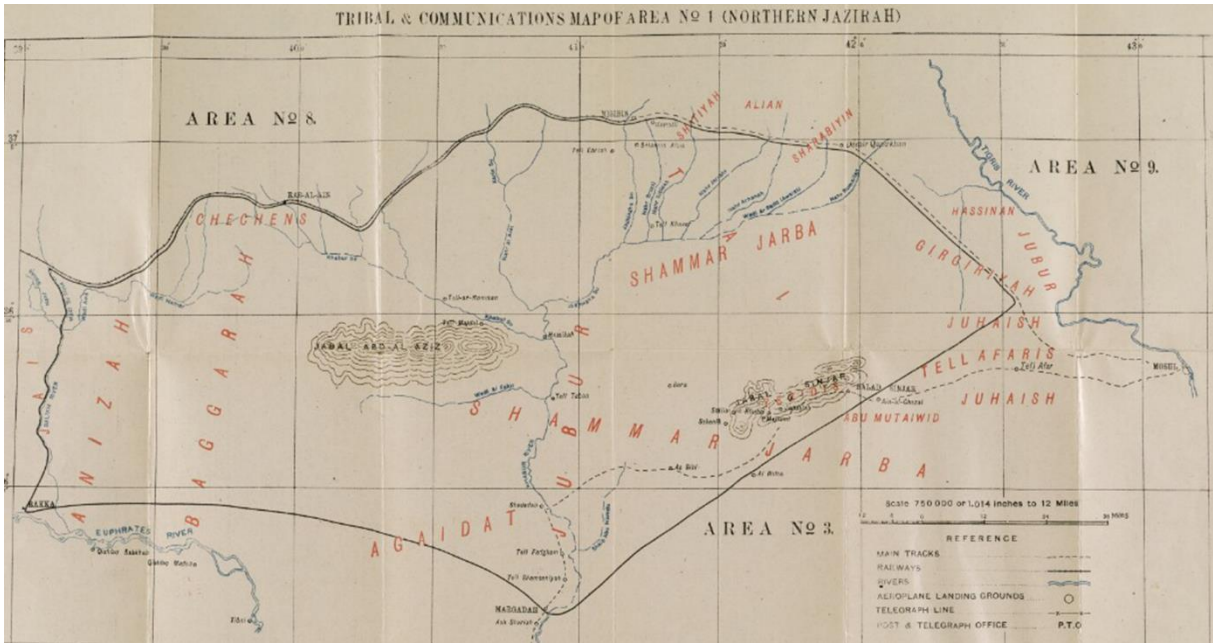
* Geliş Tarihi: 23.04.2025, Kabul Tarihi:14.06.2025. DOI: 10.54132/akaf.1682353

** Kıdemli Ticaret Uzmanı, T.C. Ticaret Bakanlığı, e-posta: eldem_ft@outlook.com, ORCID: 0000-0002-5263-4692

Eldem, F. T. (2025). "İki Savaş Arası Dönemde Kuzeydoğu Suriye'deki Aşiretlerin Yurtlarına ve Toprakla İlişkilerine Dair Genel Gözlemler". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 7(1), 31-46.

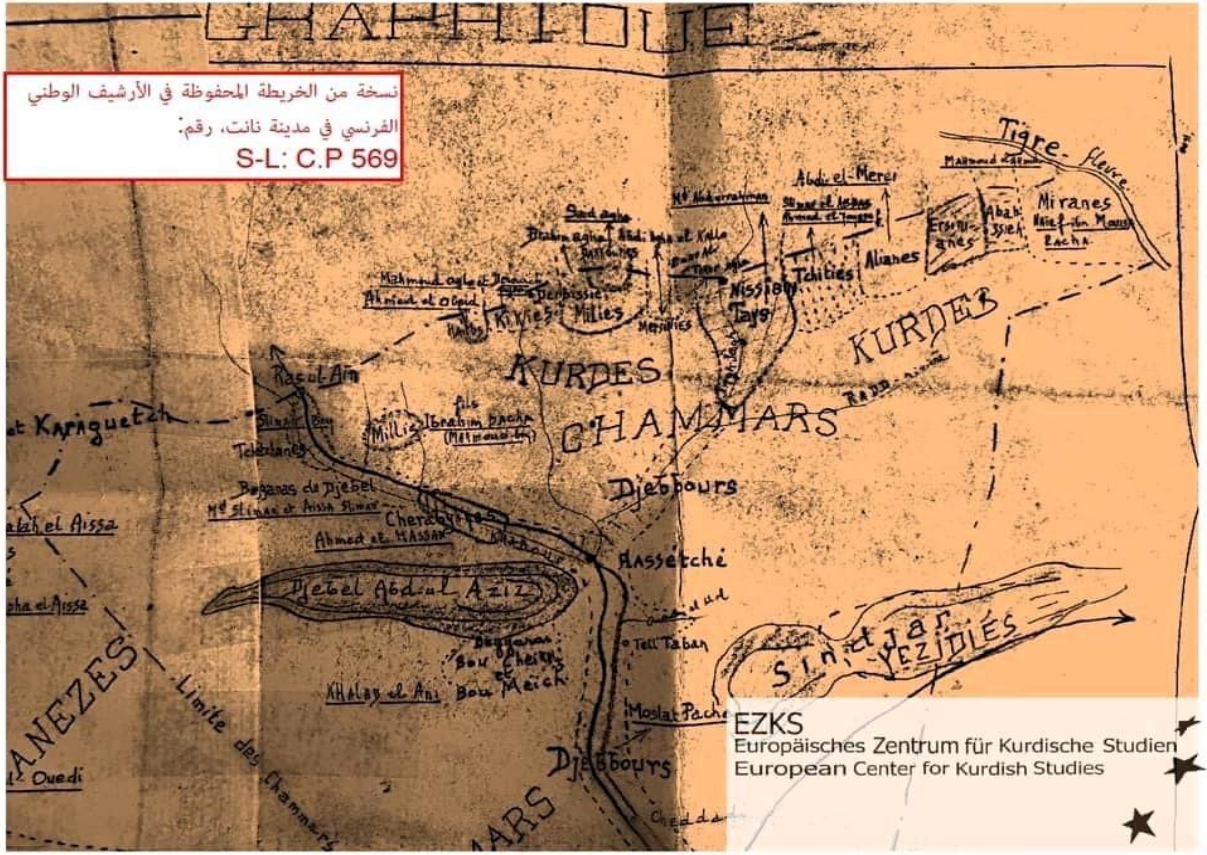
Türk akademik ve popüler yazınında Kuzeydoğu Suriye'deki aşiretler, ayırım yapmaksızın isyancı ve arkaik yapılanmalar olarak görüldüklerinden ne akademide ne de medyada onlara karşı bir ilgi duyulmamaktadır. Bu nedenle de söz konusu bölgenin aşiret yapısı ve aşiretlerin toprakla ilişkileri konusunda Türk dilinde neredeyse hiç makale veya kitap bulunmamaktadır. Makalenin, iki savaş arası dönemde Kuzeydoğu Suriye'deki aşiretlere dair Türkçe literatüre giriş olması ve yabancı dillerdeki bazı kaynakların içeriklerini Türk diline aktararak Türk okuyucuların onlar hakkında yeni bilgi ve perspektiflere sahip olması amaçlanmıştır; olgusal bütünlük kaygısı güdülmemiştir. Makalenin birinci bölümünde İngiliz, Fransız ve Arap kaynaklarına dayanarak iki savaş arası dönemde Arap, Çeçen ve Kürt aşiretlerin Kuzeydoğu Suriye'deki yurtları haritalar üzerinde tesbit edilecek ve aşiretler ve liderleri hakkında kısa bilgi verilecektir. İkinci bölümde de aşiretlerin toprakla ilişkileri üzerinde genel olarak durulacaktır. Çalışmanın sonunda söz konusu aşiretlerin Suriye-Türkiye sınırı belirlendiğinde Yukarı Cezire bölgesinde bulundukları, liderlerinin aynı zamanda bir politik kimliğe sahip oldukları, yerleşik küçük aşiretlerin ortalama bir toprağı varken, yarı göçebe büyük aşiretlerin latifundyumlarının olduğu, yüzyıl ortasında Cezire'deki tarım arazisinin %90'ının kırk Bedevi şefi ve şehir eşrafının eline geçtiği, yarı göçebe aşiretler tarıma isteksiz olduklarından, onların göçmenler dahil Kürt ve Hristiyanlarla ortaklık yaptıkları görülmüştür.

Arap, Çeçen ve Kürt Aşiretlerin Kuzeydoğu Suriye'deki (Yukarı Cezire) Yurtları (Doğudan Batıya)

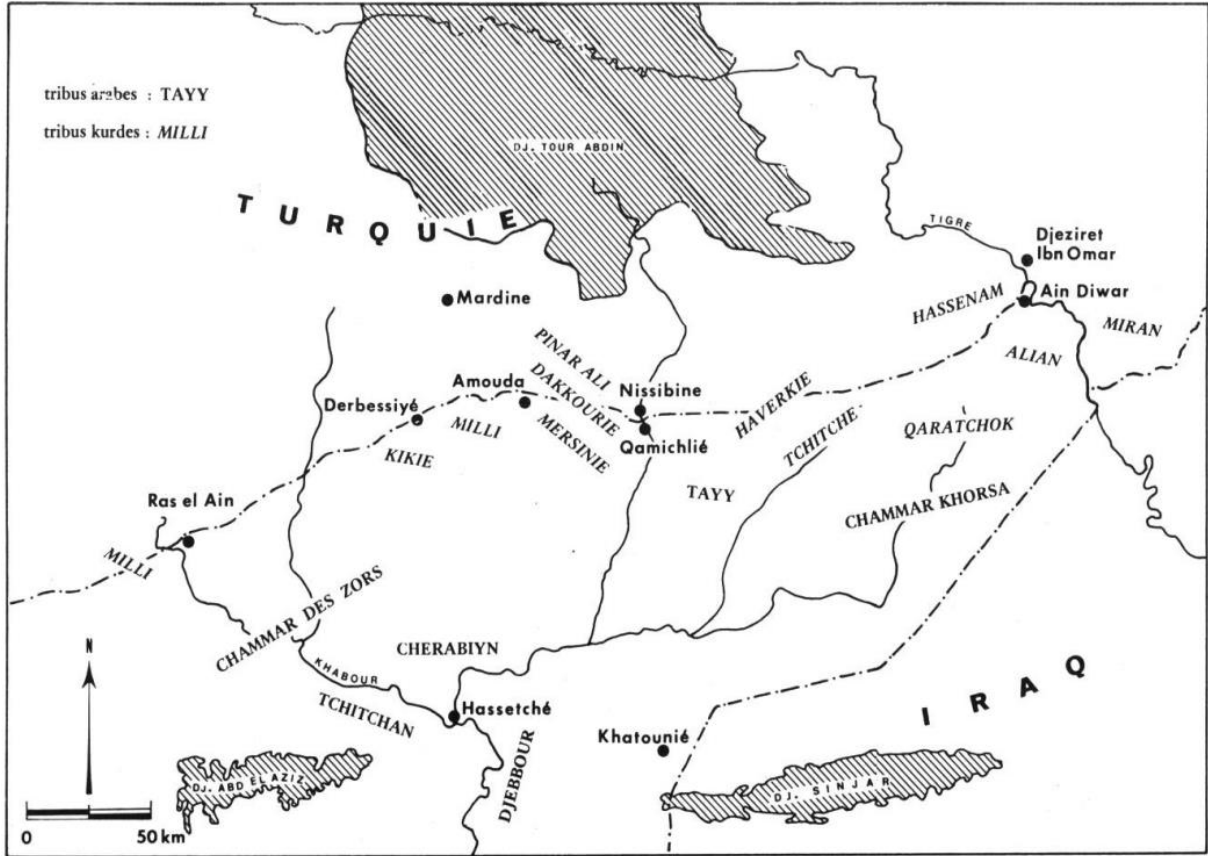
Harita 1: 1922 Arap ve Kürt kabilelerin dağılımı (GSBFI, 1922)

Not: Harita, Şarabilerin memleketi dışında aşağıdaki Fransız haritaları ile uyumludur.

Harita 2: 1924 Arap ve Kürt kabilelerin dağılımı (Graphique, 1924), (Bilinmeyen çalışma, 1924)

Not: Şarabiler artık Haseke'nin kuzeyini yurt tutmuştur. Şarabilerin eski yurdunda, muhtemelen ya onlara bağlı Ersinianlar? veya isimleri yanlış telaffuz edilen Hasinanlar yer almaktadır. Derbesiye'nin batısında küçük bir Arap kabilesi olan Harblar, Demirkapı'nın doğusunda da küçük bir Kürt kabilesi olan Abasanlar (Mardin Derik'ten) görülmektedir.

Harita 3: 1940 Arap ve Kürt kabilelerin dağılımı (Montagne, 1932)¹.

Not: Harb, Ersinian? ve Abasan aşiretlerinin isimleri artık geçmemektedir.

Naif Bey Miran (ö. 1966)

Sınırın çekilmesiyle göç yolları tıkanan göçebe aşiretlerden biri Kürt Miran aşiretiydi. Daha önce Ceziret ibn Ömer-Karaçok dağı ile Bahçesaray-Çatak arasında gezinen Miranlar, Fransız arşivlerine² (HCRF, 1930; DGFC, 1943) göre 1940 yılında artık 700 çadırla Ayn Diwar-Karaçok Dağı bölgesini yurt tutmuşlardı. Miran Konfederasyonu Sultan Abdulhamit zamanındaki yağma eğilimi ve genel kanunsuzluğu nedeniyle kötü şöhretliydi. Konfederasyon, Mustafa Ağanın liderliğinde Hamidiye süvarilerine iki alay vermiş; bu nedenle Mustafa Ağa Paşa ünvanını almıştı. İngiliz arşivlerine³ göre Konfederasyonun 1923 yılında 3000 çadıra sahip olduğunu, Cizre'ye uğrayarak ticaret yaptıklarını saptamışlardı. Mustafa Paşa'nın oğlu Naif Beyi, Cihan Harbi sırasında Türklerin teşvikiyle Fişhabur'da 900 Hristiyanın katledilmesinden sorumlu tutuyorlardı. Savaşma kabiliyetlerinin iyi olduğunu ve göç sırasında topraklarından geçtikleri yerleri talan ettikleri için yerleşik Kürtler tarafından nefret edildiklerini

belirtiyorlardı. (GSBFI, 1923: 76-79) Zengin bir şeyh olan Naif Bey, Şeyh Sait isyanından önce Türk Hava Kurumuna 1200 altın lira bağışlamış, isyandan sonraysa Irak'a kaçarak burada yerleşik hayata geçmişti. 1928 yılında Cizre'deki dükkanları yağmalanmış, nüfuzu ve nüfusu azalarak Suriye'nin el-Malikiye iline geçmişti. (AM, 1929: 289, 357-358) Naif Bey 1930'larda siyasi olarak ayrılıkçı Bölgesel

Bloğu destekledi (سیامند حاجو , 2021).

Hacı Abdulaziz (1880-1943)

Yerleşik bir Kürt aşireti olan Hasinan aşireti ise Fransızlara göre 1000 aile Suriye'de yaşarken, 200'ü Türkiye'de idi. Ceziret ibn Ömer-Karaçok Dağı arasında tarımla uğraşıyorlardı. İngilizlere göre bir zamanlar büyük ihtimalle Miranların bir parçası idiler. 1922'de kabilenin lideri önce Şeyhuba (Irak)'ta sonra el-Malikiye (Suriye)'de oturan Hacı Abdulaziz idi. Miranlı Naif Beyin babası Mustafa Ağa, babası Ömer Ağayı toprağından attığı için Hacı Abdulaziz'in Naif Beye büyük bir düşmanlığı vardı. Önceden 400 çadıra sahip Hasinan aşiretinin büyük bir savaşma yeteneği de bulunmaktaydı. (GSBFI, 1922: 68-71) Hacı Abdulaziz'in 1930'ların ikinci yarısında yerini İbrahim Hacı Hasan'a bıraktığı, İbrahim'in de Bölgesel Bloğu desteklediği bilinmektedir (سیامند حاجو , 2021).

Abdi Mer'i Ağa (1880-1958)

Fransızlara göre yarı göçebe Kürt Aliyan aşiretinden 430 aile Suriye'deyken, 220 aile Türkiye'de idi. Nusaybin'in kuzeyinde ve güneyinde hayat sürüyorlardı. İngilizler 1000 çadıra sahip olduklarını, aşiretin reisliğini Muhammed (Abdi) ibn Maran (Mer'i) ile İsmail ibn Hafse'nin yaptığını söylüyordu. Şemmar Jarba'ya haraç ödüyorlardı. (GSBFI, 1923: 84-85) Suriye'de Cevadiye'de (Derun/Çil Ağa) yayılmış ve Türkiye'de Aliyan nahiyesine yerleşmişlerdi. Abdi Mer'i ağa siyaseten Bölgesel Bloğu destekliyordu (سیامند حاجو , 2021).

Kürt Aşiti kabilesi de yarı göçebeydi ve Fransızlar Suriye'de Kamışlı'nın doğusunda 700 aileye sahip olduklarını, 100'ünün ise Türkiye'de bulunduklarını belirtiyorlardı. İngilizler 300 aileli kabilenin üstün bir şeyhinin olmadığını ve her köyün bir muhtar tarafından yönetildiğini yazıyorlardı. (GSBFI, 1923: 86-87) 1924 tarihli Fransız belgesinde ise Süleyman Abbas ve Ahmet el-Yusuf şefleriydi (سیامند حاجو , 2020). Fransızlar Süleyman Abbas'ı öldürünce, Heverki aşiretiyle birlikte 1923'deki Bayandur baskınına katılan aşiretti. Aşiret

üniterci Ulusal Blok ile ayrılıkçı Bölgesel Blok arasında bölünmüştü. Bugün Kamışlı'nın doğusundan Çil Ağa'ya kadar konuşulan Kürtçe Aşiti şivesidir. (Altuğ, 2011: 169n) Ağrı kökenli oldukları belirtilmektedir (مهند القاطع, ty).

Pınar Ali kabilesi Kürt'tü ve Kamışlı'nın batısında yarı göçebe hayatı yaşıyordu. 1930'da 525 aile Suriye'de 75 aile de Türkiye'deydi. 1923'de ise Nusaybin'in 11 km batısında Sada? adında bir köyde yerleşik oldukları görülmüyordu. (GSBFI, 1923: 84) Bir başka iddiaya göre Mardin'in Gurs Vadisindendiler. (Altuğ, 2011: 184) 1924 tarihli Fransız belgesinde Tahir ağa kabilenin lideriydi. (سیامند حاجو , 2021).

حاجو , 2020). Tahir Ağa'nın kardeşi daha sonra Türkiye'deki İstilile (Akarsu) bucağında çıkan kavgada bucak müdürünü, muhtarı ve iki jandarma erini öldürerek Suriye'ye kaçacaktı. (Dillemann, 1979: 54) Tahir ağa siyasi olarak Ulusal Bloğu destekliyordu (سيامند حاجو , 2021). 1940'larda Fransızların ihya etmesi sonucu geniş topraklara ve zenginliğe kavuştular. (مهند القاطع, ty).

Sait Ağa Dakori

Kürt Dakoriler 1930'da yarı göçebe olarak Amude civarında 650 aile olarak varken, 100 aile Türkiye'deydi. Şırnak'tan geldikleri söylenen Dakoriler 1923'de Zor Şemmarlarına haraç ödüyordu. İngilizler reisleri (Sait ağa Dakori'nin kardeşi) Ferhan (Aziz) Ağanın (Ferhan Yıldız) aptal, kaba ve akılsız olduğunu iddia ediyorlardı. (GSBFI, 1923: 84-85) Ferhan Ağa'dan sonra Sait Ağa aşiretin reisi oldu. Sait Ağa Türk ve Fransız etkisinde kalarak birçok defa taraf değiştirdi. Önce Amude belediye reisi oldu sonra tüccardan fidye almakla suçlanınca, Türkiye'ye geçti. (Dillemann, 1979: 54) 1930'larda Suriye'ye dönünce, Şam hükümetini (Ulusal Blok) destekledi. 1937'de Amude'nin ayrılıkçı Hristiyan mahallelerine saldırınca, tekrar Türkiye'ye kaçtı. Daha sonra affedilince Suriye'ye döndü ve milletvekili oldu (حزب الإرادة الشعبية, 2021).

Fransızlara göre yarı göçebe Mir Sinan kabilesi 283 aileye sahipti. Amude'nin doğusunda yaşıyorlardı. Liderleri Abdi Ağa Halu'ydu (Tan, 2011: 328). Ömeryan aşireti ile bağları vardı. Dakurilerle düşmanlardı. Abdi Ağa Halu siyaseten Bölgesel Bloğu destekledi. (Altuğ, 2011: 184, 259)

Abdi Ağa Halu (1883-1976)

İbrahim Ağa Hıdır Ağa Milli

1930'da yarı göçebe Kürt Milliye aşiretinin 550 ailesi Suriye'de Amude civarını yurt edinmişken, 50 kadar aile de Türkiye'de yaşamaktaydı⁴. 1922'de Türkiye'deki reisleri Mardin'de yerleşik Eyüp Bey'di. Hatta Eyüp Bey 1924 yılında 2000 tane silahlı adamıyla Amude'ye gelmiş ve adamları, Fransızların Amude ve çevresine hakim olmalarına üç yıl boyunca direnmişti. (Toksoy, 1939: 39) Şeyh Sait isyanında adamlarıyla hükümeti desteklemiş; fakat Türk hükümetinin 1927'deki Batı illerine sürgününden kurtulamamıştı. Sürgündeyken aile üyelerinden bazıları Suriye'ye (Amude) kaçacaktı (Aydın, vd., 2019: 668). Aşiretin liderlerinden İbrahim Ağa Hıdır Ağa Milli Suriye'de milletvekili oldu (عشيرة الكابارا الكردية, 2018). Kuzeni İsa Ağa Hıdır Ağa Milli siyasi olarak Ulusal Bloğu destekledi (سیامند حاجر, 2021).

Yarı göçebe Kürt aşireti Kikilerden 300 aile Derbesiye civarındayken, 1930'da 700 aile Türkiye'de kalmıştı. İngilizler 1200 aileye sahip olan Kikilerin Karacadağ kökenli olduklarını, hayvanlarını Çağçağ vadisinde otlattıklarını belirtiyordu. Atalarının Abbasi halifesi tarafından bölgeye gönderilen bir emirden geldiği iddia ediliyordu. Şeyhlerinin kendilerini asil, aşiretlerini hor gördüklerinden, aşiretlerinden kimseyle evlenmedikleri ifade ediliyordu (GSI, 1919?: 35). 1924 tarihli Fransız belgesinde Derviş Ağa ve Mahmut Ağa aşiret şefleriydi (سیامند حاجر, 2020). 1930'larda ise liderleri İsa Şeyhmus'tu ve Bölgesel Bloğu destekliyordu (سیامند حاجر, 2021).

Meşal Paşa (1875-1948)

Şammar Carba, Şammar Hursa'nın bir alt koludur. Fakat İngiliz ve Fransız belgelerinde kastedilen aynı kabiledir. İngilizlere göre Şammar Hursa ağırlıklı olarak göçebe bir Arap kabilesidir. 1922'de Nisan'dan Ağustos'a kadar Sincar Dağı-Nusaybin- Suveydiye Vadisinde (Irak) geçirirken, yılın geri kalanında Sincar Dağının güneyindeydiler. Zor Şammarları ise yazın Yukarı Habur civarındayken, kışı Sincar ve Abdulaziz Dağları arasında geçiriyorlardı. Musul ve Deyrizzor pazarlarında ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Binlerce deve, at ve koyuna sahip olmalarının yanında, yerleşiklerden ve kervanlardan onları korumaları karşılığında haraç topluyorlardı. Kabilenin iç tutarlılığı kötüydü, şeyhler aralarında kavgalıydı ve iç ittifaklar çok değişkendi. Hizipler arası çatışmaya rağmen, dış düşmanları Aneze, Duleym, Bakkara ve Milli kabilelerine karşı birleştiler. 7500 çadıra sahip Al-Asi'nin üstün bir otoritesi vardı. Ama başka şeyhler de vardı (GSBFI, 1922: 109, 116-117). Çok yaşlı olan El-Asi'nin genel olarak sözü dinlenirdi. Osmanlı zamanında verilen Musul'da güvende olacağı sözüne rağmen hapsedilmesi üzerine, bir daha Musul'a giderse karısını boşayacağını yeminle söylediğinden, İngilizlerin

işgalinde de Musul'a hiç gitmedi. (GP, 1923: 23)

İngilizlere göre Şammarlar, kabilenin sayıca büyüklüğü ve sahip oldukları silah bakımından Cezire'de kanun ve düzenin kurulmasında en büyük engeldiler. Aneze ile kavgaları nedeniyle dikkate değer bir

savaşma yetenekleri vardı. Sert undan yapılmış acil bir kumanya olan 39 cm2'lik bisküvi benzeri yiyecekleri (peksimet) onlara üç gün yettiğinden, uzun mesafe akınlarında uzmandılar. Uzun süre susuz kalabildiklerinden dayanıklılıkları yüksekti. Hayvan idrarını toprakla filtre edip içtikleri ve bazı mevsimlerde atlarını 48 saat susuz kalmaya eğittikleri bilinmekteydi. Bu yüzden Şammar savaşçıları için levazım zorlukları önemsizdi. Çöldeki hareketlilikleri ve patikaları ile su kuyularını bilmeleri yüzünden, onlarla çarpışmak için piyade birlikleri de yararsızdı. (GSBFI, 1922: 111)

Meşal Paşa Milli Mücadele sırasında Fransız yanlısı olunca, BMM hükümeti kuvvetleri ile çatıştı. (GP, 1923: 62) Ahmet el- Sunusi ve Uceymi Sadun Paşanın propaganda faaliyetleri Şammarları neredeyse hiç etkilemiyordu. Şerif Hüseyin'in propagandası da etkisizdi. Onlar için yağma tek klavuzdu. (GSBFI, 1922: 112)

Daham el-Hadi (1890-1976)

Fransızlar ise Şammarların (eskiden olduğu gibi) Suriye'de ikiye bölündüğünü belirterek, 5000 çadırlı Şammar Hursa/Carba ve 2000 çadırlı Zor Şammarlarından bahsetmektedir. Fransızlar Irak'tan gelen El-Asi'nin torunu Daham el-Hadi'yi 1923 yılında Şammar Carba'nın şeyhi seçtiler. (GP, 1923: 29) Daham'ın Nusaybin'de bir evi vardı. (Altuğ, 2011: 184) Meşal Paşa da Haseke'deki evinde tüm Şammarların şeyhülmeşayışı iddiasıyla, Zor Şammarlarının lideriydi (Aldahdah, 2014). 1934 yılında da Fransızlarla ihtilafa düşünce, Fransızlar yerine kuzeni Şeyh Mizar'ı geçirdiler (Aldahdah, 2014). Şeyh Mizar 1930'larda Bölgesel Bloğu destekledi. Meşal Paşa Fransızlarca Suriye parlamentosuna üye yapılmıştı. Daham ise Ulusal Bloğun Yukarı Cezire'deki lideriydi ve milletvekili seçilmişti. 1927 yılında Hama'da aşiret şefleri ve Fransız yetkilileri arasında yapılan toplantıda bazı güçlü şefler koruma karşılığı diğer aşiretlerden aldıkları hava parası ile yolcuların geçiş vergisinden vazgeçmeleri karşılığında hükümetten maaş almaya başladılar. Daham el-Hadi de hükümetten maaş alan aşiret şeflerindendi. (Khoury, 1982: 185-186)

© Carl R. Brown
Sheikh Muhammad el-Tai, descendant of Hatim Tai, is himself renowned for hospitality. He was most generous when his enemy, Aulad the Shammar, came seeking peace, bearing the coffee-mortar given to Mr. Roswan.

Muhammed Abdurrahman

Yarı göçebe Arap Tay kabilesi 1930'da Kamışlı'nın güneyi ve güneydoğusunda 2000 çadırla yaşıyordu. Aşiretin şefi Muhammed ibn Abdurrahman, Maraş Fransızların işgaline direndiğinde (Ocak-Şubat 1920) Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf göndererek, Maraş'taki Fransız zulmünü kınadığını bildirmiş ve oradaki dindaşlarına yardım etmek üzere silah ve mühimmat istemişti (ATESE, 2012: 141-143)⁵. Ama kabile liderliği kardeşleri Naif ve Talal arasında değişecekti. 1930'ların sonunda yeniden aşiretin başına geçtiği anlaşıyordu. (Khoury, 1987: 531) Siyaseten Bölgesel Bloğu destekledi. İngilizler, Şeyh Muhammed'in yetenekli bir diplomat olduğunu ve kabilenin birliğini onun sağladığını belirtmektedirler. Bunun yanında aşiretin iyi savaşçı olduğu, Şammar ve Cubur kabilelerinin onlara düşman olduğu ve Nusaybin ve Mardin'in başlıca tedarik merkezleri olduğu ifade edilmektedir. (GSBFI, 1922: 127-128) Şeyh Muhammed'in Nusaybin'de bir evi mevcuttu. (Altuğ, 2011: 184)

Şeyh Muhammed'in babası Şeyh Abdurrahman Hamidiye

alayı kaymakamı idi ve mezarı bugün Nusaybin'in Zeynel Abidin Camii bitişiğindeki Hamidiye mezarlığında bulunmaktadır. Diğer Oğlu Şeyh Ali'nin mezarı da buradadır. (Öztürker Demir, 2023: 248, 254) Aşiret 1920'lerde Kamışlı'nın güneyinde Çağçağ ırmağının kenarına yerleşip ev yaptığından, bu bölge bugün Tay mahallesi diye anılmaktadır. 1940'larda Fransızlar güneyde Taylara geniş topraklar vereceklerdi. Onlar da Ermeni köylülere ortakçı tarım yaptıracaklardı. Muhammed Bölgesel Bloğu desteklemekle beraber, kabile siyaseten Ulusal Blok ile Bölgesel Blok arasında bölünmüştü (Altuğ, 2011: 189, 260).

Küçük bir Arap aşireti olan Şarabiler yarı göçebeydi ve 1922'de Demirkapı'nın batısını, 1924'de ise Haseke'nin kuzeyini yurt edinmişlerdi. 1922'de 250 aileye sahipken, 1930 yılında 500 aileye çıkmışlardı. İngilizler kabilenin iyi savaşçı olmasına rağmen, Yukarı Cezirenin en zayıf kabilesi olduklarını belirtiyordu. Bu nedenle de önemsiz bir aşiret olarak görülüyordu. Belirli bir şeyhleri yoktu. Şammar kabilesine haraç veriyor; onlar ve Taylar için talan ve yağma yapıyorlardı.⁶ (GSBFI, 1922: 123-125) Daha sonra yerleşik hayata geçtikten sonra bazı Şarabiler köylüler için çobanlık yaparken, bazıları da yeni kurulan köylerde tarımsal işçilik yapmaktaydı. Siyasi olarak Bölgesel Bloğu destekliyorlardı (Altuğ, 2011: 184, 260).

Hasan Haco Ağa (ö. 1963)

Yerleşik geniş bir aşiret olan Heverkiler (Konfederasyon) 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Midyat civarında yaşıyorlardı. 8420 aileye sahip olan Heverkilerin içinde Yezidi, Yakubi Süryani ve Kürtler yer almaktaydı. Cihan Savaşındaki üstün şefleri Ali Bati (1884-1919) idi. İngilizlere göre Ali Bati aşırı kavgacı, Tan'a göre de delice cesareti olan biriydi. Milli Mücadelenin başlarında çıkardığı isyan sonunda, amcazadeleri Çelebi ve Haco'nun girişimleriyle öldürülmüştü. Son dönem şefleri ise Çelebi (ö. 1929), Haco (ö. 1940) ve Abdülkerim ibn Ali Remmo idi. Son isim, ilk iki isme karşıydı. Savaşma kabiliyetleri ise iyiydi. Dekşurilere düşman idiler. (GSBFI, 1923: 58-61, 97; Tan, 2011: 147) 1923 yılında Haco Fransızlara karşı Bayandur köyünde bir baskın yapmış ve 21 Fransız askerini öldürmüştü. (Dillemann, 1979: 49) Şeyh Sait isyanında Türk hükümetini desteklemişti. Fakat 1926'da isyan edince, aşiretini toplayarak Suriye'ye (Tayyaların bulunduğu Dugir'e) gitti. Kendisi affedilerek toprak verildi. Aşiretiyle Kubur ul-Bid (el-Kahtaniye) civarına yerleştirildi (مهند الفاطح, ty). Çevre köyler ona aşar vergisi vermeye başladı. (Bruinessen, 2008: 168) Ancak Ağrı isyanına karıştığından Türkiye onu sınır hattında istemediği için Haseke'de oturdu. (White, 2017: 20n) Fransızlar, Heverkilerin 9000 aileye sahip olduklarını ve çiftçilik yaptıklarını belirtiyordu. Fakat Haco'nun kendisi çiftçilik yapmıyordu. O da Daham el-Hadi

gibi diğer aşiretlerden ve yolculardan haraç/aşar almaması karşılığında Fransızlardan maaş aldı. (Khoury, 1982: 186, 191n) Van Bruinessen onun savaşçı ve politikacı olduğunu belirtiyordu. (Bruinessen, 2008: 168)

İsmi sonraki yıllarda çok duyulacak olan Haco, Bölgesel Blok hareketinin öncülerinden oldu. Oğlu Hasan Suriye'de milletvekili olacaktı. Diğer oğlu Cemil Haco da Kubur ul-Bid'in belediye başkanıydı.

Halil Bey Milli (1885-1965)

Göçebe Kürt konfederasyonu olan Milliler Anadolu'da Viranşehir civarını yurt edinmişken, İngilizlere göre göçebe Arap kabileleri ölümcül düşmanlarıydı. İngilizler Arap, Yezidi ve Kürtlerden oluşan konfederasyonun 48 farklı kabilesi (20.000 çadır) varken (GSBFI, 1923: 70-71), Fransızlar 88 kabileye sahip olduklarını söylüyordu. Konfederasyonu yerleşik hayata geçmeğe teşvik etmek için ünlü şefleri Hamidiye paşası İbrahim Paşa ve çocukları Viranşehir'i bayındırlık, tarım ve ticaret alanlarında geliştirdi. (GSBFI, 1923: 100) Fakat 1920 yılında BMM hükümeti ile anlaşamayınca, Mahmut (Mamo) ibn İbrahim Paşa ve kardeşleri Resulayn- Abdulaziz Dağı arasındaki bölgeye geldiler. Burada Fransızlarla anlaşınca, Ankara Anlaşmasına (1921) kadar BMM hükümetine karşı Fransızların yanında savaştılar. Anlaşmadan sonra affedilince, büyük bir kısmı 1922'de Türkiye'ye döndü. Kuzenleri Muhammed (Mami) ibn Hamdi kabilenin şefi oldu. Ancak kısa bir süre sonra Mahmut ve kardeşleri Muhammedle kavga edince, kardeşler Resulayn civarına döndü. (GP, 1923: 45) Türkiye'de kalanların şefi, kardeşlerden Abdurrahman oldu. Fransızlar Millilere Resulayn'ın batısında geniş topraklar verdiler. Rakka'nın

önde gelen ailelerinden oldular. (Tejel, 2009: 144) Siyaseten önce Bölgeci Bloğu desteklediler ve Halil Bey Milli bu bloğun milletvekili oldu. Daha sonra taraf değiştirerek Ulusal Bloğa dahil oldular. (Altuğ, 2011: 189, 259) İngilizler Halil'in okuma-yazma bilen çok akıllı biri olduğunu fakat aşiret işleri ile ilgilenmediğini belirtiyordu. (GSBFI, 1923: 99) Evlilikler yoluyla Araplaşmaya başladılar. (Zekeriya, 1983: 666) Resulayn'da Türkiye taraftarı Çeçen aşiretler düşmanları oldu.

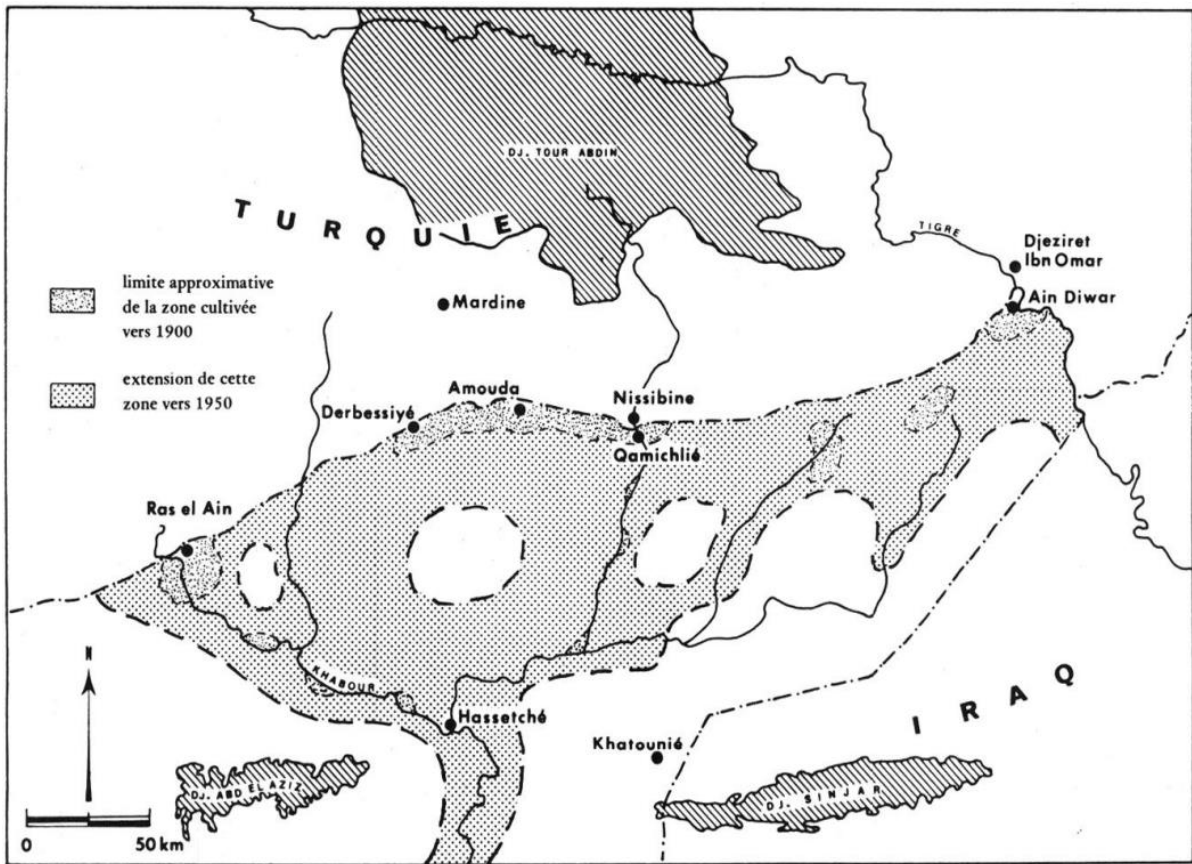
İngilizlere göre Resulayn civarında yerleşik bir hayat süren Çeçen ve İnguş aşiretler tarımla uğraşıyorlardı. 600 aileye sahiplerdi; iç tutarlılıkları vardı ve iyi savaşçıydılar. Kürt Milli ve Arap Bakkara aşiretleri düşmanlarıydı. Resulayn'da Çeçen Elistanhoy (boyu) ile Galgay (İnguş) ve diğer Çeçen (Nohçi) aşiretleri bulunmaktaydı. İnguş ve diğer Çeçen boyların isimlerini belirtmeyen İngilizler, Elistanhoy boyu şefi Timur Beyin üstün lider olduğunu söylüyordu. (GSBFI, 1922: 54-57) 1924 tarihli haritada ise Fransızlar Çeçen boyların ismini zikretmeden Süleyman Bey isimli birinin Çeçenlerin reisi olduğunu yazmışlardı (سیامند حاجر, 2020). 1930'da ise Resulayn civarında Çeçenlerden ziyade Milli aşiretinin yer aldığı görülmektedir. Çeçenler daha güneyde yerleşmişlerdi. Türkiye taraftarı olan Çeçenler muhtemelen bilinçli bir politikayla sınırdan uzaklaştırılmıştı. Öte yandan Çeçenler, Millilere düşmanlıkları ve Türk hükümetinin teşviki nedeniyle İbrahim Paşa Milli kardeşlerden Teymir'i (Temo) 1926'da öldürünce (FSS, 28 Ekim 1926), Çeçenler kendilerini güvende hissetmemeye başladılar. Türk hükümeti, söz konusu Çeçenlere bazı teklif ve sözler verince, Tel Ermen'e (Koçhisar/Kızıltepe) göç etmeye başladılar (FSS, 25 Ekim 1926)⁷. Öyle ki Fransızlar, Resulayn yakınındaki El-Safah köyündeki bütün Çeçenlerin eşyalarını toplayarak, geceleri köyü terk edip, liderleri ile beraber Tel Ermen'e göç ettiklerini tespit etmişti (FSS, 28 Ekim 1926). Koçhisar'a gelen Çeçenlerin Tel Ermen (Tepebaşı) mahallesinde, Ermenilerden kalan arazilerde tarım yaptıkları bilinmektedir.⁸ 1930'lardaki Suriye siyasetinde isimleri geçmediklerinden, siyaseten tarafsız kalmış görünüyorlardı.

Aşiretlerin Toprakla İlişkileri

Fransızlar 1922'de bölgeye geldiklerinde ekim alanı Çağçağ'ın her iki tarafında iki ceple sınırlıydı: Batıda, Derbesiye'ye kadar genişliği hiçbir zaman 10 km'yi geçmeyen cepte, Amude'ye kadar olan kısım en kalabalık alandı (106 köy). Doğuda, Çağçağ ile Vadi Cerahi arasında 33 köy ve vadinin ötesinde de Ceziret İbn Ömer'e kadar birkaç çok dağınık mezra vardı. Hiçbir yerde toprak tam olarak işlenmemişti. Çağçağ vadisinde ise yerleşik kültürleri "hor gören" Tay Arap kabilelerinin elinde sadece üç köy mevcuttu. Ancak bazılarının sulanabilir arazisi vardı. Habur vadisinde iki alanda ekim yapıldı: 5 km'yi aşmayan bir ekim cebine sahip Resulayn bölgesinde ve Habur boyunca Çeçen kabileleri tarafından işgal

edilen muazzam terk edilmiş arazilerin ortasında kaybolmuş bazı sulanabilir tarlalarda. (Velud, 1987: 168)

Görüldüğü gibi Cezire topraklarının çok geniş kısmı Osmanlı döneminden beri serbest otlatmaya bırakılmıştı. Ancak Fransız idaresi bedevi kabileleri iskan etmek ve otlakları tarlalaştırma sürecini kolaylaştırmak amacıyla, İstanbul tarafından başlatılan bir politikayı sürdürmeyi tercih etti. Doğrudan şeyhlerle iletişim kurarak onları ayrıcalıklı muhataplar haline getirdi. Bu politika ile Fransızlar, bedevi kabile şeflerine güvenerek kırsalda güvenlik ve düzeni korumayı da hedefledi. Diğer yandan yerleşik hayata geçişten kaynaklanan geleneksel kabile yaşam biçimlerinin bozulması ile karşılaşan şeyhlerin, yeni ve yükselen muhtar sınıfı veya diğer küçük yerel liderler tarafından yavaş yavaş yerinden edilme tehlikesi vardı. Gücün paylaşılmasındaki bu evrim bedevi kabile şeflerini, Fransız yetkililerin desteği ve müsamahasıyla sosyal ve politik statülerini korumak için geniş topraklar edinmeye zorladı. Durumun farkında olan Fransız yetkililer de toprağı işleme karşılığında onlara toprak (otlak) vermeyi vaat ettiler. Böylece, artık tarlalaştırılmış olan otlakların tasarruf hakkı yasal olarak şeyhlere tanınabilirken, ekili topraklar da buna göre arttı. (Velud, 1993, paragraf 36)

Harita 4: Cezire'de tarım yapılan toprakların genişlemesi, 1900- 1950 (Velud, 1987: 167)

Şeyh Sait isyanına kadar Anadolu'dan Suriye'ye gelen mülteciler daha çok Ermenilerdi ve çoğu Halep'e yerleştirilmişti. İsyandan sonra ise gelenlerin çoğunluğu Kürtlerdi. Gelen Kürtler en çok Ras el-Ayn-Ceziret ibn Ömer arasında yeni köyler kurmuşlardı. Irak'taki Simele katliamından (1933) sonra Asuriler de Yukarı Habur Vadisine yerleştirilmişti. Hristiyanlar genelde yeni kurulan şehir merkezlerine yerleşip ticaret, zanaat ve yerel güvenlikle uğraşırken, az sayıda Hristiyan ve çoğu Kürt tarımla uğraşmaktaydı. Öyle ki 1939 yılında 141.390 nüfusa ulaşmış Cezire'nin % 80'i (113.390) kırsaldaydı (Velud, 1993, paragraflar 23-29). 1940 yılına kadar Cezire'de 1240 yeni köy kurulmuşken, Resulayn, Kamışlı, Derbesiye, Amude, Derik, Ayn Diwar, Kubur ul-Bid, Haseke küçük şehir merkezleri oldu (مرکز حرمون، للدراسات المعاصرة، 2020). Fransızlar, yukarıdaki haritalardan anlaşıldığı kadarıyla sınırın 50 km güneyine kadarki verimli toprakları bazı istisnalarla Kürt çiftçilere ayırırken, 50-100 km arası bozkır toprakları ise Bedevi Araplara bıraktı. Böylece Cezire'yi ikiye bölen sosyo-ekonomik ve etnik hayali bir sınır

ortaya çıktı. Yukarı Cezire’de Hristiyanların yaşadığı küçük şehirler ve etrafında göçmen Kürtlerin oluşturduğu yeni köyler varken, Aşağı Cezire’de Bedevilere ayrılmış alanlar oluştu. Yukarı Cezire’deki bazı eski Kürt aşiretler (Mirsinan, Hasinan ve Aşiti gibi) işledikleri toprağın mülkiyet haklarına sahipken, Kürtlerin çoğunun ortalama büyüklükte arazileri vardı. Fakat Yukarıdaki yerleşik veya yarı yerleşik Kürtler fazla nüfuslarına yer bulmak ve sürülerini otlatmak için Aşağı Cezire’deki bozkır alanlara inmeye başladılar. Aşağıda bulunan tarımı bilmeyen Arap bedeviler ise buralardaki mülkiyet haklarını ileri sürerek bunlarla ortakçılık yapmaya veya zorla karşı koymaya çalıştılar. (Tejel, 2010, paragraflar 18, 20, 35). Bu da mülkiyet çatışmasını ve aşiretler arasında toprak anlaşmazlığını beraberinde getirecekti. 1940’lara gelindiğinde Fransızlar çatışmaları önlemek için bedevilere ayrılmış devlet arazilerini bedevi aşiretlerin üzerine geçirdi. Böylece Aşağı Cezire’de latifundyumlar (çok geniş araziler) ortaya çıktı. Halepli girişimciler sermayeyi toprağı işlemek için bedevi şeflerine sağlarken, şefler ürünün bir kısmını veya nakit para aldı. Verimli tarım uygulamalarıyla beraber artan mali kazanımlarından dolayı, sahip oldukları topraklarda yerleşik hayata geçmenin önemini kavradılar (Khoury, 1982: 187). Öyle ki 1951’de Cezire’deki tarım arazisinin %90’ı kırk Bedevi şefi ve şehir ileri gelenlerinin eline geçecekti. (Diyarbakır kökenli) Neccar ve Asfar aileleri ve Şammar Şeyhi Dahham el-Hadi dahil olmak üzere, bunlardan on tanesi Fırat’taki sulanan arazinin %70’ine sahip olacaktı (Ababsa, 2006, paragraf 5).

Sonuç

1921’de Ankara Anlaşması yapıldığında, Kuzeydoğu Suriye’deki yerleşik aşiretler bölünmüş, göçebe aşiretler ise artık Türkiye veya Suriye tarafını seçmek zorunda kalmışlardı. Bölünen aşiretler Miran, Hasinan, Aliyan, Aşiti, Pınar Ali, Dakori, Mir Sinan, Milliye ve Kiki iken, Suriye’de kalan aşiretler de Şammar (Hursa ve Zor), Tay ve Şarabilerdi. Sonradan Milliler ve Heverkiler onlara katıldı. Ayrıca Çeçen (Elistanhoy (boyu), Galgay-İnguş ve Nohçi-Çeçen) aşiretleri de Suriye’de kaldı. Aşiretler 1930’ların ikinci yarısında ortaya çıkan ayrılıkçı Bölgesel Blok ile üniterci Ulusal Blok arasında bölündüler. Bölgesel Bloğun başı Heverki reisi Haco iken, Ulusal Bloğun başı Şammar Hursa reisi Daham el-Hadi oldu. Çeçenler ise siyasi olarak tarafsız kaldılar. Suriye’deki aşiretler zamanla kendi ortalama büyüklükteki topraklarında veya Fransızların verdikleri topraklarda tarımla uğraşmaya başladılar. Fransızlar tarafından toprak ve para karşılığı ihya edilen aşiretler arasında Arap Şammar Hursa ve Kürt Pınar Ali aşiretleri de vardı. Toprağı işlemek istemeyen şefler genellikle Kürt veya Hristiyan ortakçılara bu görevi devretmeyi tercih etti. Fakat bedevi aşiretlerin yerleşik hayata geçmeleriyle, yüzyılın ortasında on kabile şefi ve şehir eşrafı Fırat havzasında sulak arazinin %70’ine sahip oldu.

Extended Abstract

As per the Ankara Agreement signed between the GNA government and the French government in 1921, the Syrian border roughly followed the Baghdad railway line in the Upper Jazira (Northeast Syria) region, reaching Nusaybin, and from there following the old Roman road, reaching Jazira ibn Omar (Cizre). This line was accepted as the border by the Treaty of Lausanne. Due to this border, many settled, nomadic and semi-nomadic tribes living in the region were divided into two, or their migration routes were blocked. These tribes were Miran, Hasinan, Alian, Ashiti, Pinar Ali, Daqori, Mir Sinan, Milliye and Kiki. The tribes that remained undivided or free within 100 km south of the border line were the Shammar (Khursa and Zor), Tai and Sharabi tribes. There were also Chechen (Elistanhoy (clan), Galgai-Ingush and Nohchi-Chechen) tribes here. Unable to reach an agreement with the Kemalist government, the Nationalists would almost entirely move from Turkey to Syria in 1920, and the Heverkis in 1926.

According to British archives, the Shammar Khursa were predominantly a nomadic Arab tribe. In 1922, they spent the period from April to August in Mount Sinjar-Nusaybin-Suwaydiye Valley (Iraq), while the rest of the year they were in the south of Mount Sinjar. The Zor Shammars spent the summer around Upper Khabur and the winter between Mount Sinjar and Mount Abd al-Aziz. The French, however, state that the Shammars were divided into two in Syria (as they used to be), and mention the Shammar Khursa/Jarba with 5,000 tents and the Zor Shammar with 2,000 tents. According to the British, the

Shammars were the greatest obstacle to the establishment of law and order in Jazira due to the large numbers of the tribe and the weapons they had.

The Heverkis (Confederation), a large settled tribe, lived around Midyat in the first quarter of the 20th century. The Heverkis, which had 8420 families, included Yazidis, Jakubi Assyrians and Kurds. One of the leaders of the tribe, Hajo, had raided the village of Bayandour against the French in 1923 and killed 21 French soldiers. However, when he rebelled against the Turkish government in 1926, he gathered his tribe and went to Syria. The French stated that the Heverkis had 9000 families and were engaged in farming.

The nomadic Kurdish confederation, the Millis, had made their home in the vicinity of Viranşehir of Anatolia. While the British said that the confederation, consisting of Arabs, Yazidis and Kurds, had 48 different tribes (20,000 tents), the French said that they had 88 tribes. When they could not reach an agreement with the BMM government in 1920, the tribe's leader Mahmut (Mamo) ibn Ibrahim Pasha and his brothers came to the region between Ras al-Ain- Mount Abd al-Aziz. Here, they fought alongside the French against the GNA government until the Ankara Agreement (1921).

According to the British, the Chechen and Ingush tribes who lived a settled life around Ras al-Ain were engaged in agriculture. They had 600 families. In 1930, it was seen that the Milli tribe was located around Ras al-Ain. The Chechens had settled further south. When the Turkish government made some offers and promises to the Chechens, they began to migrate to Tel Ermen (Koçhisar/Kızıltepe). It is known that the Chechens who came to Koçhisar were engaged in agriculture in the Tel Ermen (Tepebaşı) neighborhood, on lands left by the Armenians.

A large part of the lands of Jazira had been left to free grazing since the Ottoman period. However, the French administration preferred to continue a policy initiated by İstanbul in order to settle the Bedouin tribes and facilitate the process of turning the pastures into fields. It made them privileged interlocutors by communicating directly with the sheikhs. The French authorities promised to give them land (pastures) in return for cultivating the land. Thus, the right to dispose of the pastures that had now been turned into fields could be legally granted to the sheikhs, and the cultivated lands increased accordingly.

As can be seen from the maps above, the French allocated the fertile lands up to 50 km south of the border to Kurdish farmers with some exceptions, while leaving the steppe lands between 50-100 km to the Bedouin Arabs. While there were small cities where Christians lived in the Upper Jazira and new villages formed by migrant Kurds around them, areas reserved for the Bedouins were formed in the Lower Jazira. However, the settled or semi-settled Kurds in the Upper began to move down to the steppe areas in the Lower Jazira to find space for their excess population and to graze their herds. This would bring about property conflicts and land disputes between the tribes. In the 1940s, the French transferred state lands reserved for the Bedouins to the Bedouin tribes in order to prevent conflicts. Thus, latifundia emerged in the Lower Jazira. While the entrepreneurs from Aleppo provided the capital to the Bedouin chiefs to work the land, the chiefs received a portion of the product or cash. Because of their increasing financial gains along with efficient agricultural practices, they realized the importance of settling down on their lands.

When the Ankara Agreement was signed in 1921, the settled tribes in Northeastern Syria were divided, and the nomadic tribes were forced to choose either Turkey or Syria. Over time, the tribes in Syria began to engage in agriculture on their own average-sized lands or on lands given to them by the French. Chiefs who did not want to cultivate the land generally preferred to hand over this task to Kurdish or Christian sharecroppers. However, with the settlement of the Bedouin tribes, by the middle of the century, ten tribal chiefs and urban notables owned 70% of the irrigated land in the Euphrates basin.

Kaynakça

- ABABSA, M. (2006). "Contre-réforme agraire et conflits fonciers en Jazîra syrienne (2000-2005)". *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*. 115-116. 211-230.
- [ABDÎ Ağa Halu'nun Fotoğrafi]. رابطة المتقنين الكورد. (2017, 30 Eylül). Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=841748759283809&id=267723440019680&set=a.268854913239866&locale=fr_CA.
- [ABDÎ Mer'i Ağa'nın Fotoğrafi]. Dîroka Kurdî Kurdish History. (2021, 21 Haziran). Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=337754317722219&id=100044629594802&set=a.337450421085942&locale=es_LA.
- AM (Air Ministry). (1929). *Military Report on Iraq (Area 9), Central Kurdistan*. London.
- ALDAHDAH, E. (2014, 6 Aralık). *On the Split within the Shammar in the XXth Century*. Daughters of the Wind. <https://daughterofthewind.org/on-the-split-within-the-shammar-in-the-xxth-century/> (Erişim Tarihi: 28/02/2025).
- ALTUĞ, S. (2011). *Sectarianism in the Syrian Jazira: Community, Land and Violence in the Memories of World War I and the French Mandate (1915- 1939)*. University of Utrecht. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- الكوردية. (2018, 7 Şubat). *عشيرة الكابارا الكوردية*. Facebook. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02hArbo7SsRBgrhfXGkN2E66oQjHA8Ak47VfdeibP1aUWSiAMmBfwK7Z9qxaZwyafhl&id=627009337394000.
- AYDIN, S., EMİROĞLU, K., ÖZEL O., ÜNSAL, S. (2019). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. 3. Baskı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [BİLİNMEYEN Çalışma]. (Vol: 1924). *Graphique [Harita]*. Belge No: S-L: C. P 569. Archives nationales de France. Nantes.
- BRUINESSEN, van M. (2008). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İletişim Yayınları.
- [DAHAM el-Hadi'nin Fotoğrafi]. اعلام قبيلة شمر الحر. (2019, 18 Mart). Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2124799464263773&id=1602948943115497&set=a.1602953503115041&locale=bg_BG.
- DGFC (Délégation générale de la France combattante). (1943). *Les tribus nomades de l'Etat de Syrie*. Damas.
- DEMİR, E. (2017). *Misak-ı Milli*, Post.
- DILLEMANN, L. (1979). "Les Français en Haute-Djezireh (1919-1939)". dans: *Revue française d'histoire d'outre-mer*. tome 66. No: 242-243. 1er et 2e trimestres.
- FSS (Fransız Siyasi Şubesi). (25 Ekim 1926). *Enformasyon Bülteni*. Belge No: 207. Şam. [خالد عيسى: حول](#) [الحركة الكردية في الوثائق الفرنسية-27](#) (Erişim Tarihi: 01/02/2025).
- (28 Ekim 1926). *Enformasyon Bülteni*. Belge No: 208. Şam. [خالد عيسى: حول](#) [الحركة الكردية في الوثائق الفرنسية-30](#) (Erişim Tarihi: 02/02/2025).
- ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı). (2012). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128, Belge No: 46.
- GSI (General Staff, India). (1919?). *Kurdistan and the Kurds*. Reference IOR/L/MIL/17/15/22. British Library. India Office Records and Private Papers.
- GSBFI (General Staff British Forces in Iraq). (1922). *Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 1 (Northern Jazirah), Provisional*.
- GSBFI (General Staff British Forces in Iraq). (1923). *Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 8 (Western Kurdistan), Provisional*.
- GP (Government Press). (1923). *Personalities*, Baghdad.
- [HACI Abdulaziz'in Fotoğrafi]. Eşireta Hesena. (2021, 2 Mart). Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=101681978656687&set=pcb.101682061990012>.
- [HALİL Bey Milli'nin Fotoğrafi]. كورد دمشق. (2016, 25 Mayıs). Facebook. https://www.facebook.com/damas.kurds/photos/874832652644121/?_rdr.
- [HASAN Haco Ağa'nın Fotoğrafi]. eşira Hevêrka. (2024, 16 Mart). Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1143529606668002&set=pcb.1143530976667865>.
- HCRF (Haut Commissaire de la république Française). (1930). *Tribus nomades et semi-nomades des Etats du Levant placés sous Mandat Français*, Direction du service des renseignements du Levant. Beyrouth.

- الشعبية <https://kassioun.org/more-categories/art-and-culture/item/68131-2021-04-12-11-03-15> (Erişim Tarihi: 02/01/2025).
- [İBRAHİM Ağa Hıdır Ağa Milli'nin Fotoğrafi]. آل خضر أغا الملي. (2013, 22 Ocak). Facebook. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=515174395181161&id=515158188516115&set=a.515163508515583>.
- KHOURY, P. S. (April 1982). "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars". *Middle Eastern Studies*. Vol: 18. No: 2. 180-193.
- (1987). *Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism. 1920-45*. Princeton University Press.
- التكون التاريخي الحديث للجزيرة السورية (عرض). (2020, 30 Haziran). مركز حرمون للدراسات المعاصرة <https://www.harmoon.org/researches/التكون-التاريخي-الحديث-للجزيرة-السورية> (Erişim Tarihi: 23/12/2024).
- [MEŞAL Paşa'nın Fotoğrafi]. البيرقدار. (2014, 5 Ekim). X. <https://x.com/nayefhe/status/518856043208536064/photo/1>.
- MONTAGNE, R. (1932?). *Quelques aspects du peuplement de la Haute Jézireh*. B. E. O.
- [MUHAMMED Abdurrahman'ın Fotoğrafi]. مهند القاطع. (2016, 19 Kasım). رحلة إلى مضارب طيء نصيبين. <https://twas.org/archives/5379> (Erişim Tarihi: 11/11/2024).
- مهند القاطع: العشائر الكردية في شرق الفرات | التاريخ السوري المعاصر. (ty). مهند القاطع (Erişim Tarihi: 09/10/2024).
- [NAİF Bey Miran'ın Fotoğrafi]. الشيخ نايف مصطفى باشا رئيس عشائر الكوجر الميران. (2017, 16 Mart). Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1502785913077854&id=334988343190956&set=a.335132499843207&locale=ar_AR.
- ÖZTÜRKER Demir, H. C. (Ekim 2023). "Mardin Nusaybin'de Osmanlı Hamidiye Alaybeylerine ait İki Mezar Taşı". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. T. C.'nin 100. yılı Özel Sayısı. 245-266.
- [SAİT Ağa Dakuri'nin Fotoğrafi]. عشيرة الدقوري. (2021, 5 Mart). Facebook. <https://www.facebook.com/aldakkouri/photos/pb.100067477118021.-2207520000/1114965685591163/?type=3>.
- سيامند حاجو, (2020, 17 Nisan). <https://www.rudawarabia.net/arabic/opinion/170420201> (Erişim Tarihi: 15/11/2024).
- (2021, 12 Nisan). أول تحالف كوردي مسيحي عربي في الجزيرة ومطالب... | روودا. (Erişim Tarihi: 10/11/2025).
- TAN, A. (2011). *Turabdin'den Berriye'ye*. Nubihar.
- TEJEL, J. (2009). *Syria's Kurds*. Routledge.
- TEJEL GORGAS, J. (2010). "A Marginal Territory in Upper Syrian Jezireh (1921-1940)". *Rural Studies*. 186. 61-76.
- TOKSOY, A. E. (1939). *Milli Mücadelede Mardin*. CHP Mardin Halkevi Neşriyatından No: 6.
- VELUD, C. (1993). "La politique mandataire française à l'égard des tribus et des zones de steppe en Syrie: l'exemple de la Djézireh". dans: *Steppes d'Arabies, États, pasteurs, agriculteurs et commerçants : le devenir des zones sèches*. sous la direction de Riccardo Bocco, Ronald Jaubert et Françoise Métral, Genève: Graduate Institute Publications. 61-86.
- (1987). "Régime des terres et structures agraires en Jézireh syrienne sınırsındat la première moitié du XXe siècle". dans: *Terroirs et sociétés au Maghreb et au Moyen Orient*. Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux. 161-194 (Monde arabe et musulman. Études sur le Monde arabe, 2).
- WHITE, B. T. (2017). "Refugees and Definition of Syria, 1920-1939". *Past and Present*. 235 (1). 141-178.
- ZEKERİYA, A. V. (1983). *Levant Aşiretleri* (Arapça). Cilt: 2. Fikir Evi.

¹ Haritada, Aliyan ve Miran aşiretlerinin gösterildiği yurlarda baskı hatası olduğu görülmektedir. Fransızca kaynak metne göre Aliyanların olduğu bölgede Miranlar yer almalıdır. Aliyanlar ise Heverkilerin civarında olmalıdır.

² Bundan sonra Fransızlara göre denecektir.

³ Bundan sonra İngilizlere göre denecek ve kaynağı alıntının sonunda gösterilecektir.

⁴ Akriba Viranşehir Millilerinden ayırmak için Milliye aşireti denmiştir.

⁵ Muhammed'in ve adamlarının Maraş'a yardıma gidip gitmedikleri bilinmemektedir.

⁶ İngilizler bu eylemleri haydutluk olarak tanımlamaktaydı.

⁷ 1922’de BMM hükümetinin aldığı bir kararla Resulayn’daki Çeçen aşiretlere vatandaşlık verilmeye başlanmıştı (Demir, 2017: 266-267)

⁸ Bugün Tepebaşı’nda Çeçen Mezarlığı da bulunmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ/ BOOK REVIEW

SAHRAALTI: SİYASET VE YAŞAM

SUB-SAHARAN: POLITICS AND LIFE*

Melih Tayyip KIRTAY**

Öz: Dünyanın yüzölçümü açısından en büyük ikinci kıtası olan Afrika, yaklaşık 30 milyon kilometrekarelik bir alanda yer almaktadır. Kıtada günümüzde BM tarafından tanınan 54 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin 49'u, Sahraaltı olarak adlandırılan dünyanın en büyük sıcak çölü olan Sahra Çölünün güneyinde yer almaktadır. Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır ise Sahra Çölünün kuzeyinde yer almaktadır. Bu nedenle bu ülkeler Kuzey Afrika ülkeleri olarak adlandırılmaktadır. Sahraaltı Afrika ülkeleri iklim çeşitliliği, kültürel zenginlik ve nüfus artış hızının yüksek olması gibi sebeplerle Kuzey Afrika ülkeleriyle ayrılmaktadır. Kolonyal geçmişi nedeniyle Sahraaltı ülkelerinin birçoğu bağımsızlıklarını II. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından kazanmıştır. Bağımsızlıklarını geç kazanmaları nedeniyle günümüze dek süren ekonomik sorunlar bu ülkelerde baş göstermektedir. Benzer dönemlerde bağımsızlık süreçleri yaşayan Sahraaltı ülkelerinin; yapısal sorunlar, hammadde ihracatına dayalı ekonomileri ve siyasal istikrarsızlık gibi nedenler yüzünden geri kaldıkları söylenebilir. Bölgenin potansiyeli; doğal kaynaklara, genç nüfusa, gelişen piyasalara sahip olması gibi etmenlerden ötürü yüksektir. Bu potansiyele ulaşılabilmesi içinse altyapı, eğitim ve siyasal istikrarda kat edilmesi gereken yollar vardır.

Anahtar Kelimeler: Sahraaltı, Afrika, Siyaset, Yaşam, İnceleme.

Abstract

Africa, the world's second largest continent in terms of surface area, spans approximately 30 million square kilometres. Today, the continent comprises 4 countries recognized by the United Nations. 49 of these countries are located south of the Sahara Desert, the world's largest hot desert and are collectively referred to as Sub-Saharan Africa. Morocco, Algeria, Tunisia, Libya, and Egypt are located north of the Sahara Desert. Sub-Saharan African countries differ from North African countries due to reasons such as climate diversity, cultural richness and high population growth rate. Owing to their colonial histories many of the Sub-Saharan countries gained their independence after World War II. As a result of late independence these countries continue to grapple with economic challenges that have persisted into the present day. Sub-Saharan countries that experienced independence in similar periods have fallen behind due to structural problems, economies reliant on raw material exports, and political instability. The region's potential is high due to factors such as natural resources, a young population, and developing markets. However, in order to unlocking this potential, there are still significant strides to be made in infrastructure, education, and political stability.

Keywords: sub-Saharan, Africa, Politics, Life, Review.

Giriş

Sahraaltı Afrika, Afrika Kıtası'nda coğrafi olarak Sahra Çölü'nün güneyinde kalan bölgeyi ifade etmektedir. Afrika Kıtası'nda bulunan 54 ülkenin 49'u bu tanıma dâhil olmakta, Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır ise bu tanımın dışında kalmaktadır. Doç. Dr. Volkan İpek tarafından kaleme alınan, "Sahraaltı Siyaset ve Yaşam" adlı eser de bu minvalde Sahraaltı Afrika'da yer alan 49 ülkeyi ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Kitap altı ayrı bölümden oluşmaktadır. Yazar kitabın giriş ve sonuç bölümleri olarak adlandırılabilir ilk ve son bölümleri haricinde kalan ara bölümlerde Sahraaltı Afrika'yı kitabın ilk bölümünde belirttiği üzere dörde ayırmaktadır. Kitap kurgusu bakımından bu dört

* Geliş Tarihi: 12.12.2024, Kabul Tarihi:29.04.2025. DOI:10.54132/akaf.1600084

** Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Afrika Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, TÜBİTAK Uzman Yardımcısı, melih tayyip.kirtay@student.asbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9257-6300.

Kırtay, M. T. (2025). "Sahraaltı: Siyaset ve Yaşam". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 7(1), 47-49.

bölümde aynı silsile takip edilerek oluşturulmuştur. Öncelikle her bölgenin kıta içerisindeki önemi aktarılmış, ardından 49 ülke bağımsızlıklarından günümüze siyasi tarihleri çerçevesinde anlatılmıştır. Kitaba konu olan her ülke, o ülkeyle özdeşleşen ilginç bir olayı başlığa taşınarak okuyucuya sunulmuştur. Yazarın kitabı kaleme almasındaki temel motivasyonun Sahraaltı Afrika ülkelerini tanıtmak olduğu ve bunu yaparken de siyaset bilimci olması hasebiyle siyasi tarih ve postkolonyal teoriden yararlandığı görülmektedir.

Gelişme

Kitabın ilk bölümü bir haberle başlar. Yazarın buradaki amacı son yıllarda Türkiye’de Sahraaltı Afrika’ya duyulan ilginin ne şekilde değiştiğini gözler önüne sermektir. Yazarın bu bölümdeki temel eleştirisi Türk toplumunun Sahraaltı Afrika’yla uzak bir ilişkisinin oluşudur. Bu etkileşim eksikliği nedeniyle Sahraaltı Afrika’nın bir kıta değil de bir ülke gibi anlaşıldığından dem vuran yazar, bu konuda toplumsal farkındalığın artması gerektiğine inanmaktadır. Sahraaltı Afrika’yı tanımlarken Sahraaltı Afrika ülkelerinin kolonyalizm sonrası dönemdeki tarihleri ve geçirdikleri siyasal süreçlerin ele alındığını belirten yazar bunu yaparken de o ülke hakkında coğrafi konumlar başta olmak üzere ülkelerin diğer ülkelerle farklılaştığı yönleri de yazdığını “Eti Negro’dan Sahraaltı’na” olarak adlandırdığı bu ilk bölümde ifade etmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, “Sahraaltı’nın Batısı” başlığıyla Sahraaltı Afrika’nın batısında yer alan “Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Liberya, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo ve Yeşil Burun Adaları” ülkelerinin kolonyalist dönem sonrası bağımsızlıklarını siyasal süreçleri içerisinde incelemektedir. Yazarın her ülkenin başlığının yanına o ülkeyi kendisi açısından tanımlayan şekliyle isimlendirmesi kitapta akılda kalıcılık açısından önemlidir. Kitapta bahsi geçen 49 ülkenin her birinin yanında o ülkeyi diğer Sahraaltı Afrika ülkelerinden ayıran özellikleri yer almaktadır. Bu bölümde en ilgi çekici başlık Liberya’yı tanımlayan “Michael Jackson ve Santrafor” adlı başlıktır. Bu başlıkta yazar önce Micheal Jackson’un bir albümünden örnekle ülkeye dair ilgi uyandırmış, ardından bu albümü ülkede 2021 yılında gerçekleştirilen referanduma bağlamıştır. Bölümün sonunda ise Liberyalı efsane futbolcu George Weah’ın Liberya siyasetindeki konumu yazar tarafından ironik bir biçimde ele alınarak futbolun ardından Cumhurbaşkanlığı görevinden de jübile yapmak durumunda kaldığı aktarılmıştır. Bu örnekte olduğu gibi bu bölümde yer alan 16 ülke de olay örgüsü içerisinde tanımlanarak okuyucunun algısının dağılması sağlanmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü “Sahraaltı’nın Ortası” olarak isimlendirilmiş ve bu bölümde “Angola, Çad, Demokratik Kongo, Ekvator Ginesi, Gabon, Kamerun, Kongo, Orta Afrika ile São Tomé ve Príncipe” ülkelere yer verilmiştir. Bu bölümde de bir önceki bölümle uyumlu olarak yer alan ülkelere dair önce kısa bir haber verilmiştir. Sonrasında bahse konu ülkeyi diğer Sahraaltı ülkelerden ayıran ya da ortak olduğu halde “en” haline getiren bir olaya atıf yapılmış, ardından ülkenin kolonyalist dönemde geçirdiği süreçler ele alınmış, en nihayetinde kitabın nihai amacı olan kolonyalizm sonrası Sahraaltı Afrika’sındaki siyaset ve yaşam incelenmiştir. Bu bölümde en dikkat çeken başlık ve içerik “Kongo: Renkli takım elbiseler” olmuştur. Yazar bu başlıkta 2021 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi’ne alınan rumba aleti çerçevesinde Kongo’nun renkli bir ülke oluşuna vurgu yaparak bölümü zenginleştirmiştir. Bölümlerdeki başlıkları kaleme alırken yazar, her başlığı ortalama 4 ila 8 sayfa arasında tutmuş, ilk bölümde Nijerya’ya bu bölümde ise Demokratik Kongo’ya 10 sayfanın üzerinde yer vermiştir. Yazar kitabın geri kalanında bu istisnalara yer vermemiş olsa da bu iki başlıkta ortalama sayfa sayısını aşması biçim açısından ideale yakın olan bu kitapta tek noksanıdır.

Kitabın dördüncü bölümü “Sahraaltı’nın Güneyi” bölümüdür. Sahraaltı’nın Güneyi’nde bulunan Güney Afrika’nın başını çektiği ülkeler sayesinde bu coğrafi bölgenin Sahraaltı’nın ekonomik açıdan en gelişmiş bölgesi olarak nitelendirilmiş ve Güney Afrika’nın BRICS üyesi bir ülke olması yönüyle dünyada yükselen bir güç olduğunu da vurgu yapılmıştır. Kitabın bu bölümünde Güney Afrika haricinde bahsedilen diğer ülkeler “Botsvana, Esvatini, Lesotho ve Namibya’dır.” Bu bölümde en dikkat çekici başlık “Namibya: İşgal etmeyeceğim” olmuştur. Yazar bu başlıkta Uluslararası Adalet Divanı kararlarıyla sıkça dünya gündemine gelen Namibya’yı anlatırken yine çok çarpıcı bir giriş yaparak

“Adolf Hitler Uunona” adlı bir siyasetçinin 2021 yılında ülkede girdiği yerel seçimlerini kazanmasının ardından yaptığı konuşma üzerinden Namibya’nın tarihsel yolculuğunu aktarmıştır.

Kitabın beşinci bölümü “Sahraaltı’nın Doğusu” olarak adlandırılmış, bu bölüm “Burundi, Cibuti, Eritre, Etiyopya, Güney Sudan, Kenya, Komorlar, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mozambik, Ruanda, Seyşeller, Somali, Sudan, Tanzania, Uganda, Zambiya, Zimbabve” ülkelerinden oluşmaktadır. Ülke ve sayfa sayısı açısından en geniş kısmı oluşturan bu bölümde yer alan 19 ülke ikinci ve üçüncü bölümdeki istisnaların haricinde kitabın geri kalanında olduğu gibi benzer sayfa sayısı içerisinde incelenmiştir. Bu bölümde en çok dikkat çeken başlık “Cibuti: Amcanın yeğeni” denilebilir. Bir THY uçağının teknik nedenlerden ötürü Cibuti’den zamanında havalanamamasının Cibuti ile Somali’yi krizin eşiğine getirmesini ustalıkla Cibuti siyasi tarihine bağlayan yazar, okuyucunun bu bölüme dikkatle yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Kitabın sonuç mahiyetindeki altıncı ve son bölümü olan “Bitirirken” bölümünde yazar bağımsızlıklarını kazandıkları günden bu yana Sahraaltı Afrika ülkelerinin siyasal yolculuklarını genel bir çerçevede ele almıştır. Yazar bu bölümde kendi görüşlerine de sıkça yer vererek kolonyal dönem sonrasında bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının birtakım eleştirilere rağmen değerli olduğunu vurgulamıştır. Yazar paragraflar halinde önce bağımsızlık sonrası Sahraaltı Afrika ülkelerinin ekonomik gidişatlarından ardından Sahraaltı Afrika siyaseti denildiğinde akla gelen ilk kelimelerden biri olan ordudan en nihayetinde ise bu ülkelerin devlet yapılanmalarının benzerlik ve farklılıklarından bahsetmiştir.

Sonuç

Sahraaltı: Siyaset ve Yaşam kitabı büyük bir emeğin ürünüdür. Yazar Doç. Dr. Volkan İpek Afrika’da bulunan 54 ülkenin 32’sini ziyaret etmiş ve kitabın kapağında yer alan fotoğrafı da kendi arşivinden Mali ziyareti sırasında çekmiştir. Ülkemizde Afrika kıtasına yönelik son yıllarda artan ilgi çerçevesinde bu kitabın yayımlanması değerlidir. Kitap, akademik değerinin yanı sıra iyi bir olay örgüsüne sahiptir. Bu kitabın İletişim Yayınları vasıtasıyla yayımlanması, bu alanda çalışma yapan akademisyen ve öğrencilerin yanı sıra coğrafya ve genel kültüre ilgi duyan her yaştan vatandaşın rahatlıkla okuyup anlayabileceği bu eseri meydana getirmiştir. Yazarın açtığı bu yolda Sahraaltı Afrika ülkelerini, kolonyal dönem sonrası siyasi tarihleri perspektifleri haricinde ekonomi, kültür veya antropolojik olarak inceleme konusunda da diğer yazarlara ilham olabileceği bir gerçektir.

Kaynakça

İpek, V. (2024). Sahraaltı: Siyaset ve Yaşam. 1. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 352 sayfa.